หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

วัดมหาธาตุ

๔

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ

สมเด็จพระสังฆราช

[สุก ญาณสังวร]

วัดมหาธาตุ

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (สุก)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (สุก)

วัดมหาธาตุ.__ กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

121 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงษญาณ (สุก)

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-859-8

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ

โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชในวโร-กาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุ จึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่

ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ในธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด **“พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์”** จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๔ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) พระองค์ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์แรก ๆ นั้น มีข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติน้อยมาก ปรากฏหลักฐานเฉพาะพระศาสนกิจที่สำคัญ ๆ บางเรื่องเท่านั้น เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงพระเกียรติคุณประการต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำพระนิพนธ์เกี่ยวกับการปฏิบัติกรรมฐานของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) และพระคาถาที่เชื่อถือกันว่าเป็นของพระองค์ท่านมารวมพิมพ์ไว้ด้วย สำหรับพระ

นิพนธ์เกี่ยวกับการปฏิบัติกรรมฐานนั้น มีพิมพ์เผยแพร่กันหลายสำนวน ทั้งแบบย่อและแบบพิสดาร ที่พิมพ์ในหนังสือนี้ได้เลือกเอาฉบับย่อที่วัดราชสิทธารามพิมพ์เผยแพร่ เพื่อให้พอเหมาะแก่จำนวนหน้าของหนังสือขนาดเล็ก ส่วนฉบับพิสดารนั้นผู้สนใจก็อาจหาอ่านได้ไม่ยาก เพราะมีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวางพอสมควร พระนิพนธ์เหล่านี้ย่อมแสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม รวมทั้งพระมติในทางพระศาสนาของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร

(พระมหารัชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

นำเรื่อง	(๑)
พระประวัติเบื้องต้น	๑
รัชกาลที่ ๑ สร้างวัดราชสิทธารามถวาย	๓
วัดสำคัญฝ่ายอรัญวาสี	๑๐
ประเพณีนิยมทรงศึกษาวิปัสสนาธุระของเจ้านาย	๒๐
สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๔	
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์	๒๑
หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒	๒๔
สังคายนาสวดมนต์	๔๐
ทรงตั้งพระอาจารย์บอกพระกรรมฐาน	
ประจำวัดทั่วราชอาณาจักร	๔๙
หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔	๖๖

ภาคผนวก

การปฏิบัติกรรมฐาน	๗๑
พระคาถาพระยาไก่เถื่อน	๙๒
พระคาถาวาณี	๑๐๙
พระเครื่องสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)	๑๑๑
หนังสืออ้างอิง	๑๑๙

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่า สังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า "สมเด็จ" นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธ-โฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

(๒)

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา-ลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาล สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัชฌาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะแต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

"แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ" และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **"คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ"** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **"ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น"** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **"ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง"** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิต-มหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติและเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

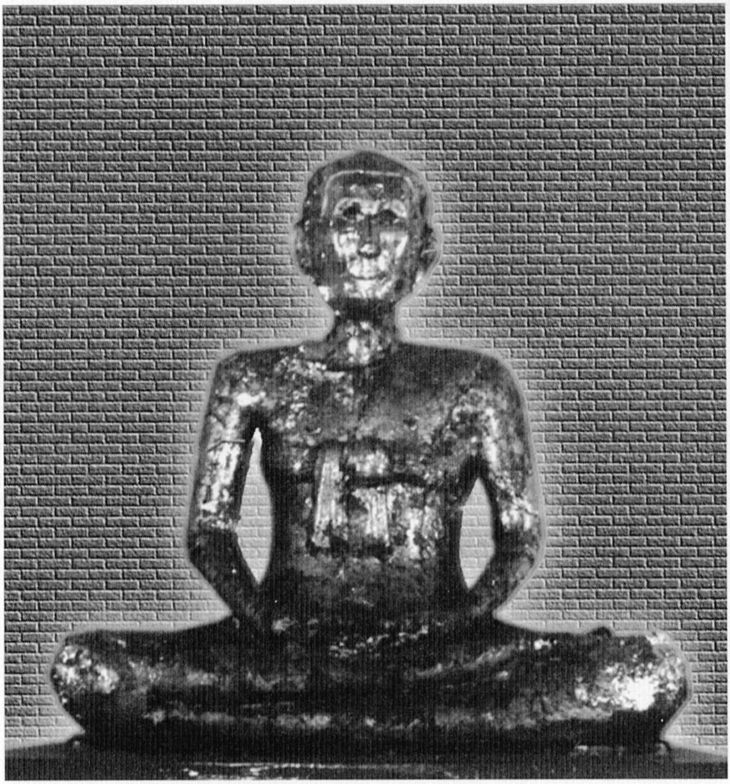

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

วัดมหาธาตุ

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 4
(สุก ญาณสังวร)

พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรินายก ติปิฎกธราจารย์ สฤทธิขัติยสารสุนทร มหาคณฤศรวรทักษิณา สฤทธิสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี เปนประธานถานาทุกคณานิกร จัตุพิธบรรพสัช สถิตย์ในพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหาร พระอารามหลวง

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเป็นพระมหาเถระที่ทรงพระเกียรติคุณเป็นที่เลื่องลือพระองค์หนึ่งในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระคุณพิเศษในด้านวิปัสสนาธุระจนมีพระฉายานามอันเป็นที่รู้กันทั่วไปในหมู่ประชาชนว่า "พระสังฆราชไก่เถื่อน" เพราะทรงสามารถแผ่พรหมวิหารธรรมให้ไก่ป่าเชื่องเป็นไก่บ้านได้.

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ประสูติเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ[๑] เดือนยี่ ปีฉลู จุลศักราช ๑๐๙๕ พ.ศ. ๒๒๗๖ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ, สันนิษฐานกันว่าคงจะเป็นชาวกรุงเก่า. ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระอธิการอยู่วัดท่าหอย ริมคลองคูจาม (ในพระราชพงศาวดาร เรียกว่าคลองตะเคียน) ในแขวงรอบกรุงเก่า มีพระเกียรติคุณในทางบำเพ็ญสมถภาวนา ผู้คนนับถือมาก.

ครั้น พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมรัชกาล แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์, เมื่อได้ทรงจัดการข้างฝ่ายอาณาจักรเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทรงพระราชดำริจัดการข้างฝ่ายพุทธจักร เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเสื่อมโทรมเศร้าหมองเพราะการจลาจลวุ่นวายในบ้านเมือง, จึงได้ทรงโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระราชาคณะในตำแหน่งต่าง ๆ ตามโบราณประเพณี และได้ทรงแสวงหาพระเถระผู้ทรงคุณพิเศษจากที่ต่าง ๆ มาตั้งไว้ในตำแหน่งที่สมควร

---

[๑] ใน **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์** พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ ว่าขึ้น ๒ ค่ำ เดือนยี่ (ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖ หน้า ๘๒).

เพื่อช่วยรับภารธุระทางพระพุทธศาสนาสืบไป และก็ในคราวนี้เองที่ได้ทรง "โปรดให้นิมนต์พระอาจารย์วัดท่าหอย คลองตะเคียน แขวงกรุงเก่า มาอยู่วัดพลับ ให้เป็น**พระญาณสังวรเถร**"[๒] พระอาจารย์วัดท่าหอยดังกล่าวนี้ ก็คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร).

รัชกาลที่ 1 สร้างวัดราชสิทธารามถวาย

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มาแต่ครั้งยังทรงเป็นพระอาจารย์สุก วัดท่าหอย กรุงเก่า, ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงได้โปรดให้นิมนต์มาอยู่ในกรุงเทพ ฯ และทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระญาณสังวรเถรดังกล่าวแล้ว. เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระฝ่ายอรัญวาสี นิยมความสงบวิเวก จึงได้โปรดให้มาอยู่วัดพลับ อันเป็นวัดสำคัญฝ่ายอรัญ-วาสีของธนบุรีครั้งนั้นคู่กับวัดรัชฎาธิษฐาน และอยู่ไม่ไกลจากพระนคร, และเพื่อให้สมพระเกียรติที่เป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน จึงได้โปรด ฯ ให้สร้างวัดพระราชทานใหม่ในที่ติดกับวัดพลับนั้นเอง, เมื่อสร้างพระอารามใหม่เสร็จ

---

[๒] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๒** ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. คลังวิทยา, พ.ศ. ๒๕๐๕, หน้า ๓๐.

แล้ว ก็ได้โปรด ฯ ให้รวมวัดพลับเข้าไว้ในเขตของพระอารามใหม่นั้นด้วย แต่ยังคงใช้ชื่อว่าวัดพลับดังเดิม, ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ จึงได้พระราชทานชื่อใหม่ว่า วัดราชสิทธาราม ดังที่ปรากฏสืบมาจนบัดนี้. บริเวณอันเป็นวัดพลับเดิมนั้นบริเวณด้านตะวันตกของวัดราชสิทธารามปัจจุบัน.[๓]

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นที่ทรงเคารพนับถือของพระบรมราชวงศ์มาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ฉะนั้น ในจดหมายเหตุทรงผนวชเจ้านายในรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ จึงปรากฏนามพระญาณสังวรเถร เป็นพระกรรมวาจาจารย์แทบทุกพระองค์ นับแต่คราวทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ครั้งยังทรงเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร เป็นต้นมา ดังมีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารว่า

พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทร ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, สมเด็จพระสังฆราช (สี)[๔] เป็นพระราชอุปัธยา-

---

[๓] **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** กรมศิลปากร, งานกฐินพระราชทาน ณ วัดราชสิทธาราม, พ.ศ. ๒๕๐๙, หน้า ๒-๕.

[๔] ในหนังสือบางเล่มเขียนเป็น สมเด็จพระสังฆราช (ศรี).

จารย์, พระญาณสังวรเถร เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์, ทรงผนวชแล้ว วันแรกเสด็จประทับที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการฉลองเสร็จแล้ว จึงเสด็จไปประทับ ณ วัดสมอราย (คือวัดราชาธิวาสในปัจจุบัน).

พ.ศ. ๒๓๓๗ สมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๒ แต่ครั้งทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ ในรัชกาลที่ ๑ (พระนามเดิม จุ้ย) ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, สมเด็จพระสังฆราช (ศุข)[๕] เป็นพระอุปัชฌาย์, พระญาณสังวรเถร เป็นพระกรรมวาจาจารย์.*

พ.ศ. ๒๓๓๘ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (พระนามเดิม บุญมา) ทรงผนวช ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์, สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) เป็นพระอุปัชฌาย์, พระญาณสังวรเถร วัดพลับ เป็นพระกรรมวาจาจารย์, พระธรรมกิตติ เป็นพระอนุสาวนาจารย์.[๖]

---

[๕] ในหนังสือบางเล่มเขียนเป็น สมเด็จพระสังฆราช (สุก).

[๖] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๒.** ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, สำนักพิมพ์คลังวิทยาจัดพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๐๕. หน้า ๓๓๓, ๒๐๙-๒๑๐, ๒๑๘.

* **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** อ้างแล้ว. หน้า ๔๙.

พ.ศ. ๒๓๔๕ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระราชวังหลัง ในรัชกาลที่ ๑ (เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ พระนามเดิม ทองอิน) ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ, สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) เป็นพระอุปัชฌาย์, พระญาณสังวรเถร เป็นพระกรรมวาจาจารย์.*

พ.ศ. ..... พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ พระญาณสังวรเถร (สุก) เป็นพระราชอุปัธยาจารย์, พระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์.**

พ.ศ. ๒๓๖๐ ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, สมเด็จพระญาณสังวร (สุก)

---

* ในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ เรื่องพระราชพิธีทรงผนวชกรมพระราชวังหลัง กับพระเจ้าลูกเธอ ฯ ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๖๔ ว่าพระพิมลธรรม ๑ พระธรรมกิจ ๑ เป็นคู่สวด (อ้างใน **ประวัติวัดราชสิทธาราม,** (กรมศิลปากร. หน้า ๖๙).

** **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** อ้างแล้ว. หน้า ๕๑.

เป็นพระราชอุปัธยาจารย์.[๗] แต่ในพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ว่าสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระราชอุปัธยาจารย์, สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) วัดราชสิทธาราม เป็นพระอาจารย์,[๘] ซึ่งกลับกันเป็นตรงกันข้าม. ในเรื่องนี้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่องความทรงจำว่า "พิเคราะห์ตามเหตุการณ์ น่าจะกลับกันกับที่กล่าว (ในพระราชพงศาวดาร) คือสมเด็จพระญาณสังวร เป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระสังฆราช เป็นพระอาจารย์ถวายศีล เพราะสมเด็จพระญาณสังวรเป็นผู้มีอายุพรรษามาก นั่งหน้าสมเด็จพระสังฆราช (มี) ทั้งเป็นที่เคารพนับถือของพระราชวงศ์มาแต่ในรัชกาลที่ ๑. แม้สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นศิษย์ของสมเด็จพระญาณสังวรมาแต่ก่อน น่าจะได้เป็นพระอุปัชฌาย์; และยังมี

---

[๗] **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ. ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖, หน้า ๘๒-๗๓. และ **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** กรมศิลปากร, ในงานกฐินพระราชทาน ณ วัดราชสิทธาราม พ.ศ. ๒๕๐๙, หน้า ๔๐-๕๐.

[๘] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๕๕๘.

หลักฐานประกอบอีกอย่างหนึ่ง ด้วยถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้สร้างพระเจดีย์ขึ้น ๒ องค์ เป็นคู่กันอยู่ที่ลานหน้าวัดราชสิทธาราม (อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระญาณสังวร), องค์หนึ่งขนานนามว่า "พระศิราศนเจดีย์" ทรงอุทิศในพระนามของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, อีกองค์หนึ่งมีนามว่า "พระศิรจุมภฏเจดีย์" เป็นพระบรมราชูทิศในพระนามของพระองค์เอง ยังปรากฏอยู่, ตรัสว่าเพราะได้เคยเป็นศิษย์สมเด็จพระญาณสังวรมาด้วยกันทั้ง ๒ พระองค์."[๙]

ในรัชกาลที่ ๒ โปรดให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่**สมเด็จพระญาณสังวร** มีสำเนาประกาศที่ทรงตั้ง ดังนี้

"ศริศยุภมัศดุ ฯลฯ ลงวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ (ปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙) ให้พระญาณสังวรขึ้นเปน สมเด็จพระญาณสังวร อดิสรสังฆเถรา สัตวิสุทธิจริยาปรินายก สปิฎกธรา มหาอุดมศีลอนันต์ อรัญวาสี สถิตย์ในราชสิทธาวาศวรวิหาร พระอารามหลวง ให้

[๙] ความทรงจำ พระนิพนธ์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนักพิมพ์คลังวิทยา, พ.ศ. ๒๕๑๗. หน้า ๕๙-๖๐.

จาฤกกฤตฤกาลอวยผลพระชนมายุศม ศรีสวัสดิ-พิพัฒนมงคล วิมลทฤฆายุศม ในพระพุทธศาสนาเถิด”[๑๐]

สมเด็จพระญาณสังวรได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะในปีเดียวกันกับสมเด็จพระสังฆราช (มี) ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช และนั่งหน้าสมเด็จพระสังฆราช “ด้วยได้เห็นบัญชีนิมนต์พระสวดมนต์ในสวนขวา[๑๑] มีนามสมเด็จพระญาณสังวรอยู่หน้าสมเด็จพระสังฆราช เห็นจะเป็นด้วยมีพรรษาอายุมากกว่า”[๑๒] สมเด็จพระญาณสังวรได้รับพระราชทานพัดงาสาน ซึ่งโปรดให้ทำวิจิตรกว่าพัดสำหรับพระราชาคณะสมถะสามัญ.[๑๓]

---

[๑๐] **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** อ้างแล้ว. หน้า ๘๓.

[๑๑] สวนขวา คือสวนที่โปรดให้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นการแต่งเติมของเดิมที่สร้างขึ้นแล้วแต่รัชกาลที่ ๑ ให้วิจิตรพิสดารขึ้น สำหรับเป็นที่เสด็จประพาสในเวลาว่างพระราชกิจบ้าง เป็นที่เสด็จทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเวลาเทศกาลนักขัตฤกษ์บ้าง, ที่เรียกว่า สวนขวา เพราะอยู่ฝ่ายขวาพระราชมนเทียร, ทุกวันนี้รื้อหมดแล้ว.

[๑๒] **พระราชพงศาวดาร ฯ รัชกาลที่ ๑-๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๖๐๐.

[๑๓] ประวัติวัดราชสิทธาราม. อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

วัดสำคัญฝ่ายอรัญวาสี

สำหรับวัดพลับ หรือวัดราชสิทธารามนั้น นับแต่สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ได้มาอยู่ครองแต่ครั้งยังทรงเป็นที่ พระญาณสังวรเถรแล้ว ก็ได้กลายเป็นสำนักปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระที่สำคัญ ดังที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในเรื่องประวัติวัดมหาธาตุว่า "ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ วัดอรัญวาสีที่สำคัญ ก็คือวัดสมอราย ๑ กับวัดราชสิทธาราม ๑"[๑๔] และพระเกียรติคุณในทางวิปัสสนาธุระของสมเด็จพระสังฆราช (สุก) นั้น คงเป็นที่เคารพนับถือทั้งในฝ่ายเจ้านายในพระบรมราชวงศ์และในหมู่ประชาชนทั่วไป จึงได้ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์และเป็นพระอาจารย์ของพระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูงในพระบรมราชวงศ์หลายพระองค์ ดังได้กล่าวมาแล้ว.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นพระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ก็ได้เสด็จมาประทับทรงบำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติ และทรงศึกษาวิปัสสนาธุระในสำนักสมเด็จพระสังฆราช (สุก) แต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระญาณสังวรเถร ณ วัดราชสิทธารามนี้เป็นเวลา ๑ พรรษา โดยมีพระตำหนัก

---

[๑๔] เล่มเดียวกัน. หน้า ๓๒.

บริเวณพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม

พระพุทธจุฬาลักษ์
พระประธานในพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
พระผู้ทรงสถาปนาวัดราชสิทธาราม

พระรูปหล่อสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ณ วัดราชสิทธาราม

กุฏีกรรมฐานที่ประดิษฐาน
พระรูปหล่อสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

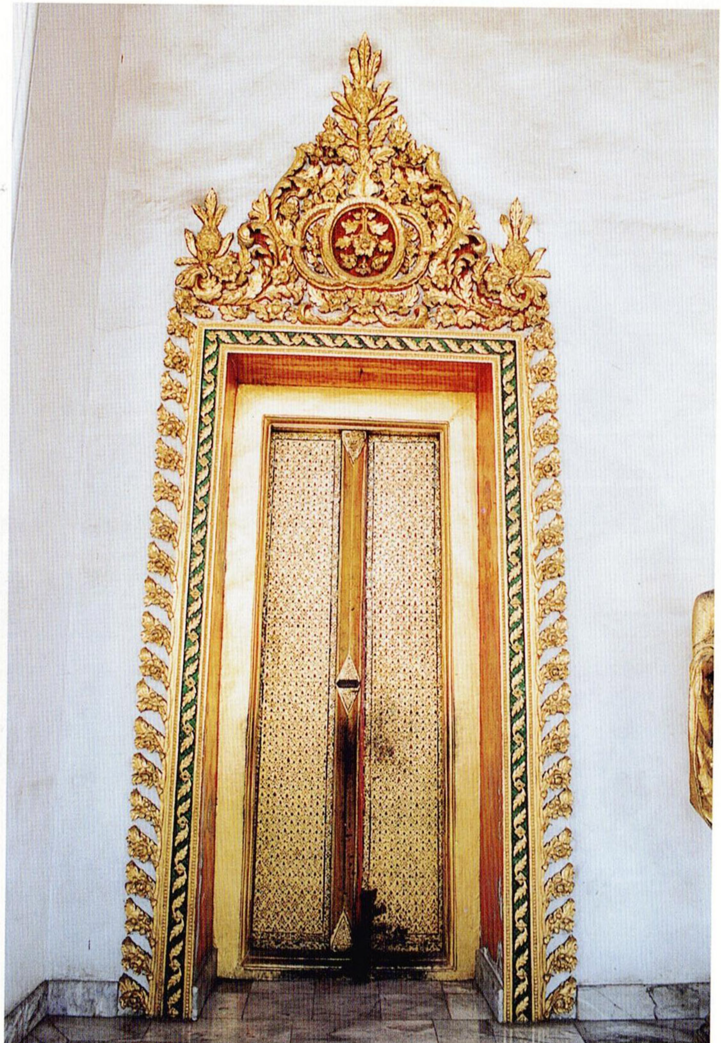

ซุ้มประตูพระอุโบสถ

พระพุทธรูปประดิษฐาน ณ หน้าพระอุโบสถ

แถวกุฏิกรรมฐานรอบพระอุโบสถ

สำหรับทรงบำเพ็ญสมาธิกรรมฐานโดยเฉพาะเรียกว่า **พระตำหนักจันทน์** ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะนั้นทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้ทรงสร้างถวาย ยังคงมีอยู่สืบมาจนบัดนี้.(๑๕)

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ในรัชกาลที่ ๒ ก็ได้เสด็จไปประทับศึกษาวิปัสสนาธุระในสำนักสมเด็จพระสังฆราช (สุก) แต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระญาณสังวรเถร ณ วัดราชสิทธารามเช่นกัน. ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชาธิบายไว้ในเรื่องวัดสมอรายอันมีนามว่า ราชาธิวาสว่า "ได้ทรงประทับศึกษาอาจาริยสมัยในสำนักวัดราชาธิวาส ทรงทราบเสร็จสิ้นจนสุดทางที่จะศึกษาต่อไปอีกได้ จึงได้เสด็จย้ายไปประทับอยู่ ณ วัดราชสิทธาราม คือวัดพลับ ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญเชี่ยวชาญในการวิปัสสนาอีกแห่งหนึ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงผนวชในที่นั้นแต่หาได้ประทับประจำอยู่เสมอไม่ เสด็จไปอยู่วัดพลับบ้างกลับมาอยู่วัดสมอรายบ้าง. เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว

---

(๑๕) เล่มเดียวกัน. หน้า ๕-๖.

จึงทรงสร้างพระศิรจุมภฏเจดีย์ไว้เป็นคู่กันกับพระศิราศนเจดีย์ที่ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสำคัญว่าเคยเสด็จประทับศึกษา ณ สำนักอาจารย์เดียวกัน."(๑๖)

ประเพณีนิยมทรงศึกษาวิปัสสนาธุระของเจ้านาย

เกี่ยวกับราชประเพณีนิยมทรงศึกษาวิปัสสนาธุระของเจ้านายในพระบรมราชวงศ์ที่ทรงผนวชนั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระอธิบายไว้ว่า "อนุโลมตามราชประเพณีครั้งกรุงเก่า ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรทรงผนวชแล้วเสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดประดู่นั้นเป็นตัวอย่าง ด้วยเป็นวัดอรัญวาสี อยู่ที่สงัดนอกพระนคร. เพราะการศึกษาธุระในพระศาสนามีเป็น ๒ ฝ่าย, ฝ่ายคันถธุระต้องเล่าเรียนพระปริยัติธรรมโดยมคธภาษา อันต้องใช้เวลาช้านานหลายปี ไม่ใช่วิสัยผู้ที่บวชอยู่ชั่วพรรษาเดียวจะเรียนให้ตลอดได้. แต่วิปัสสนา-ธุระอีกฝ่ายหนึ่งนั้น เป็นการฝึกหัดใจในทางสมถภาวนา อาจเรียนได้ในเวลาไม่ช้านัก และถือกันอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าชำนิ

---

(๑๖) เรื่องวัดสมอราย อันมีนามว่า ราชาธิวาส. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิรา ฯ, พ.ศ. ๒๔๙๙. หน้า ๒๕.

ชำนาญในทางสมถภาวนาแล้ว อาจจะนำคุณวิเศษอันนั้นมาใช้ในการปลุกเสกเพื่อประโยชน์อย่างอื่น ตลอดจนในวิชาพิชัยสงครามได้ในภายหลัง. ด้วยเหตุนี้ เจ้านายที่ทรงผนวชมาแต่ก่อน จึงมักเสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดอรัญวาสี เพื่อทรงศึกษาภาวนาวิธี."[๑๗]

นัยว่าการศึกษาวิปัสสนาธุระของสำนักวัดราชสิทธาราม ในสมัยที่สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงครองวัดอยู่นั้น เจริญรุ่งเรืองมาก เพราะผู้ครองวัดทรงเชี่ยวชาญและมีกิตติคุณในด้านนี้เป็นที่เลื่องลือ. ครั้นสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชและเสด็จมาสถิต ณ วัดมหาธาตุแล้ว การศึกษาวิปัสสนาธุระแม้จะยังมีอยู่ก็คงไม่รุ่งเรืองเท่ากับสมัยที่สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ยังทรงครองวัดนั้นอยู่.[๑๘]

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. ๒๓๖๒ สมเด็จพระสังฆราช (มี) สิ้นพระชนม์, พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้ทรงสถาปนา

---

[๑๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑-๓๒.

[๑๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๔.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วโปรดให้แห่มาสถิต ณ วัดมหาธาตุ. เดิมทรงพระราชดำริที่จะตั้งสมเด็จพระพนรัตน (อาจ) วัดสระเกศ เป็นสมเด็จพระสังฆราช ถึงได้แห่มาสถิต ณ วัดมหาธาตุ เมื่อ ณ เดือน ๔ ปีเถาะ เอกศกนั้นแล้ว. แต่เมื่อปีมะโรง โทศก ข้างต้นปีเกิดอหิวาตกโรคมาก ยังไม่ทันจะได้ทรงตั้งสมเด็จพระพนรัตน (อาจ) เป็นสมเด็จพระสังฆราช, ถึงเดือน ๑๑ มีโจทก์ฟ้องกล่าวอธิกรณ์สมเด็จพระพนรัตน (อาจ) ว่าชอบหยอกเอินศิษย์หนุ่มด้วยกิริยาไม่สมควรแก่สมณะ ชำระได้ความเป็นสัตย์อธิกรณ์ไม่ถึงเป็นปาราชิก จึงเป็นแต่ให้ถอดเสียจากตำแหน่งพระราชาคณะ และเนรเทศไปจากพระอารามหลวง.* ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระญาณ-สังวร (สุก) วัดราชสิทธาราม เป็นสมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ และได้เป็นพระอาจารย์ เป็นที่เคารพในพระราชวงศ์ จึงโปรดให้แห่สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) มาสถิต ณ วัดมหาธาตุ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ. ครั้นถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จุลศักราช ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ จึงทรงสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็น

---

* ไปอยู่วัดไทรทอง คือตรงที่สร้างเป็นวัดเบญจมบพิตร ในบัดนี้.

สมเด็จพระสังฆราช.[๑๙]

มีสำเนาประกาศ ดังนี้

"ศริศยุภอดีตกาล พระพุทธศักราช ชไมยสหัสสสังวัจฉรไตรสตาธฤกไตรสัตฐีสัตมาศ ปัตยุบันกาล นาคสังวัจฉร มฤคศฤระมาศ ศุกขปักขคุรุวาระนวมีดิถี ปริจเฉทกาลอุกฤษฐ สมเด็จบรมธรรมมฤกะมหาราชารามาธิราชเจ้า ผู้ทรงทศพิธราชธรรม์ อนันตคุณวิบุลยปรีชาอันมหาประเสริฐ มีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งพระราชูทิศถาปนา ให้สมเด็จพระญาณสังวรเปนสมเด็จพระอริยวงษญาณปริยัติวราสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรินายกติปิฎกธราจารย์ สฤทธิขัติยสารสุนทร มหาคณฤศรวรทักษิณาสฤทธิสังฆาราม คามวาสีอรัญวาสี เปนประธานถานาทุกคณานิกร จัตุพิธบรรพสัช สถิตย์ในพระศรีรีตนมหาธาตุบวรวิหารพระอารามหลวง"[๒๐]

---

[๑๙] พระราชพงศาวดาร ฯ รัชกาลที่ ๑-๒. อ้างแล้ว. หน้า ๕๙๘-๕๙๙.

[๒๐] เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์. อ้างแล้ว. หน้า ๘๔.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒

จ.ศ. ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓)

เรื่อง ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช และ พระราชาคณะ

ด้วยพระยาธรรมา รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระโหราธิบดีโหรมีชื่อ คำนวณพระฤกษ์ทูลเกล้า ฯ ถวายว่า จะได้จารึกพระนามพระราชาคณะลงในแผ่นทอง สมเด็จพระญาณสังวรที่สมเด็จพระสังฆ-ราช ๑ พระพิมลธรรม เป็นที่สมเด็จพระพนรัต ๑ (รวม) ๒ แผ่นกระดาษฝรั่ง พระพุฒาจารย์ เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ๑ (รวม) ๓ องค์ ตั้งพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น มี (ตะลุ่ม) ปิดแผ่นกระดาษฝรั่ง พระธรรมอุดม เป็นที่พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมไตรโลก เป็นที่พระธรรมอุดม ๑ (รวม) ๒ องค์ ตั้งพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ไม่มี (ตะลุ่ม) แผ่นกระดาษฝรั่ง พระเทพกวีเป็นที่พระธรรมไตรโลก ๑ พระธรรมกิจ เป็นที่พระโพธิวงษ ๑ พระอริยวงษ เป็นที่พระเทพกวี ๑ (รวม) ๓ องค์ ตั้งพาน ๒ ชั้น ทาแดง รวม ๘ องค์ ในหอพระมนเทียรธรรม ณ วัน ๖ ๓ฯ ๑ ค่ำ ปีมะโรง โทศก เพลาเช้า ๓ โมง ๗ บาท เป็นศุภวารนักขัตฤกษ์ ครั้นจารึกพระนามแล้วจะได้เชิญพระนามซึ่งจารึกไปฝากไว้ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นถึง ณ

วัน ๕ ๙ ๑ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมง ๗ บาท ฤกษ์จะได้ถวายพระนาม ล้นเกล้า ฯ จะเสด็จ ฯ ออกไปพระอุโบสถถวายทุกพระองค์ให้ทันฤกษ์ แล้วพระสงฆ์ราชาคณะเลื่อนที่ ๘ องค์ นอกจากเลื่อนที่ ๓๔ องค์ จะได้รับพระราชทานฉันเพลนั้นให้ชาวพระคลังมหาสมบัติจ่ายงาช้างให้แก่ชาวพระคลังวิเศษ กลึงกล่องใส่แผ่นทองคำ ๒ ใส่กระดาษฝรั่ง ๖ (รวม) ๘ ใบให้พอ แล้วให้แผ่แผ่นทองคำกว้าง ๕ นิ้วกึ่ง ยาว ๑๗ นิ้ว ๒ แผ่น ส่งให้อาลักษณ์ไปจารึกพระนาม สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพนรัต พระราชาคณะให้เร่งส่งให้แต่ ณ วัน ๑ ๑ ค่ำ แล้วให้เอาพานเงินกลีบบัวส่งให้ชาวพระคลังวิเศษ สำหรับใส่กล่องพระนาม ๘ ใบ แล้วให้เอากระโถน ขันน้ำไปตั้งถวายพระสงฆ์ให้พอ ๔๒ รูป

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังวิเศษเบิกงาช้างต่อชาวพระคลังมหาสมบัติ มากลึงกล่องใส่กระดาษจารึกพระนาม ๘ ใบ แล้วให้เย็บถุงแพรหงอนไก่เหลืองใบแพรแดงสูง ๑๔ นิ้วใส่กล่องพระนาม ๘ ใบ รับพานเงินกลีบบัวต่อชาวพระคลังมหาสมบัติรองกล่องใบละพระนาม แล้วเอาพานเงินตั้งบนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น มีคลุม ๒ ใบ ตั้งบนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น กำมะลอไม่มีคลุม ๖ ใบ มีแพรหงอนไก่เหลืองหูแพรแดงหุ้มพาน (ตะลุ่ม) ทั้ง ๘ ใบ แล้วให้จ่ายผ้าขาวรองพระนามในยาวผืนละ ๓ ศอก กว้างคงปาก ๘ ผืน ผ้าขาวเนื้อดี สำหรับปูนั่งอ่านพระนามท่ามกลาง

พระสงฆ์ตรา ๑ ผ้าขาวนุ่ง ห่ม ๘ คน เป็นผ้า ๑๖ ผืน แลให้เอาของทั้งนี้ไปส่งให้อาลักษณ์ ณ หอพระมนเทียรธรรม ให้จารึกพระนาม

อนึ่ง ให้ฆ้องไชย มโหรี ปี่พาทย์ กลองแขก แตรสังข์ไปประโคมเมื่อจารึกพระนามในหอพระมนเทียรธรรม ณ วัน ๓ฯ ๑ ค่ำ (เมื่อ) ถวายพระนาม ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ วัน ๙ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้าทั้ง ๒ วัน

อนึ่ง ให้สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะเลื่อนที่ ๘ นอกเลื่อนที่ ๓๔ (รวม) ๔๒ รูป เข้าไป ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รับพระนามพร้อมกัน ณ วัน ๙ฯ ๑ ค่ำ ฉันเพลเพลาหนึ่ง แล้วให้รับเภสัชอังคาสต่อวิเสทหมากพลูถวายพระสงฆ์

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังศุภรัต เอาอาสนไปแต่งที่พระสงฆ์ในพระอุโบสถให้พอ ๓๕ รูป

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังพิมานอากาศ เอาพรมใหญ่ไปปู ณ หอพระมนเทียรธรรม เมื่อจารึกพระนาม ณ วัน ๓ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า เพลาหนึ่งแล้ว ให้เอาพรมใหญ่ไปปู เอาฉากไปกั้นแต่งที่ (.....) ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ วันที่ ๙ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่ง ให้อาลักษณ์ไปรับเอาแผ่นทองคำต่อชาวพระคลังมหาสมบัติ กว้าง ๕ นิ้วกึ่ง ยาว ๑๗ นิ้ว ๒ แผ่น แล้วเอา

กระดาษฝรั่ง เอาหมึกไปจารึกพระนามทั้ง ๘ พระองค์ และเมื่อจะจารึกพระนามนั้น (ชมภูทวีปสารตราเจ้า) ให้รับต่อชาวพระคลังวิเศษผ้าขาว (รองกล่องพระนาม) กว้างคงปาก ๘ ผ้าขาวนุ่งห่ม ๘ คน เป็นผ้า ๑๖ ผืน กล่องงาช้างกลึง ถุงแพรหงอนไก่เหลืองระบายแพรแดง สูง ๑๔ นิ้ว ใส่กล่องงา ๘ ใบ พานเงินกลีบบัวตั้งบนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ๒ ตั้งบนพานกำมะลอ ๖ (รวม) ๘ ใบ มีถุงแพรหงอนไก่เหลืองหูแพรแดงหุ้มพานหุ้ม (ตะลุ่ม) ๘ ใบ ครั้นจารึกพระนามแล้ว ให้เอาพระนามใส่ในกล่องงา ซึ่งถุงแพรหงอนไก่เหลืองหุ้มนั้นทั้ง ๘ พระนาม แล้วให้เอาถุงกล่องพระนามวางบนพานเงินกลีบบัวตั้งบนพานแว่นฟ้า แล้วเชิญไปฝากหลวงธรรมเสนาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นถึง ณ วัน ๙ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า รับผ้าขาวเนื้อดีต่อชาวพระคลังวิเศษตราหนึ่ง ให้จัดแจงเชิญพานพระนามตั้งรับเสด็จในพระอุโบสถวัด แล้วคอยอาราธนาศีล พระราชาคณะให้ศีลแล้ว ให้นุ่งผ้าสมปักทองขาวเชิงชาย (ลายบงเสือยิง) เสื้อครุยยาว กราบนมัสการ ๓ วาระเสร็จแล้วขอขมาโทษพระศรีรัตนตรัยเจ้าแล้ว ครั้นได้ฤกษ์ให้เอาผ้าขาวตราปูนั่งบนผ้าขาวท่ามกลางพระสงฆ์อ่านประกาศพระนาม ครั้นจบลงให้ประโคมเหมือนกันทั้ง ๘ พระนาม

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังราชการ เอาเสื่อลวดไปปูให้เต็มในพระอุโบสถ แต่ ณ วัน ๙ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่ง ให้หมื่นเทวาทิศเอา ผ้าลาด พระเต้า ถาดเงินไปแต่งรับเสด็จ

อนึ่ง ให้ชาววังเอาเสื่อลวดไปปูรองผ้าลาดพระบาทแล้วไปแต่งที่รับเสด็จในพระอุโบสถ

อนึ่ง ให้กรมนาจ่ายข้าวสารซ้อมให้วิเสทหุงถวายพระสงฆ์ ข้าว ๒ ถัง ให้เร่งจ่ายให้แต่ ณ วัน ๘ฯ ๑ ค่ำ

อนึ่ง ให้ ๔ ตำรวจเอาเตียงไปตั้ง ณ หอพระมนเทียรธรรม ณ วัน ๓ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า เตียงจารึกพระนามเตียงรองเครื่องบูชา แล้วให้เอาเตียงไปตั้งในพระอุโบสถ ณ วัน ๙ฯ ๑ เพลาเช้า สำหรับปูผ้าขาวนั่งอ่านพระนามท่ามกลางสงฆ์เตียง ๑ แล้วให้เอาผ้าขาวไปทำบังแดด อย่าให้ส่องเข้าไปในพระอุโบสถได้

อนึ่ง ให้สนมพลเรือนรับเครื่องนมัสการเชิญไปตั้งบูชาเครื่องกะบะมุกเชิง ตั้ง ณ หอพระมนเทียรธรรม เมื่อจารึกพระนาม ณ วัน ๓ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า สำรับ ๑ เครื่องทองใหญ่ตั้งในพระอุโบสถ เมื่อเสด็จทรงถวายพระนาม ณ วัน ๙ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า สำรับ ๑ พุ่มข้าวตอก พุ่มดอกไม้ ธูปเทียนสำหรับเครื่องให้พร้อม แล้วให้ยืมฉากต่อชาวพระคลังพิมานอากาศกับเสื่อ พรม ม่าน แต่งที่ข้างใน ๆ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตน-ศาสดาราม ณ วัน ๙ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่ง ให้โหรไปคอยบอกฤกษ์ให้อาลักษณ์เมื่อจารึก

ถวายพระนาม

อนึ่ง เมื่อจารึกพระนาม ณ หอพระมนเทียรธรรม แล้วจะได้แห่พระนามไปฝากไว้ ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ วัน ๓ ๑ ค่ำ เพลาเช้านั้นให้ มหาดไทย กลาโหม เกณฑ์คู่แห่นุ่งสมปักลายใส่เสื้อครุยขาว ลำพอกขาว ประนมมือถือดอกบัวสด เดินแห่หน้า ๒๐ คู่ หลัง ๕ คู่ ๕๐ คน ให้ไปพร้อมกัน แห่ให้ทันกำหนดตามสั่งมานี้

อนึ่ง ให้พระราชมานู จัดกลองชนะ ๕ คู่ แตรสังข์ ให้นุ่งกางเกง ใส่เสื้อ ใส่หมวกแดง จงทุกคน ให้ไปพร้อมกันแห่พระนามตามเกณฑ์มานี้อย่าให้ขาดได้

อนึ่ง ให้ ๔ ตำรวจยืมเสลี่ยงงาสัปทนต่อชาวพระราชยานและชาวพระอภิรมย์ ไปรับพระนามขึ้นเสลี่ยงงาแห่เสลี่ยง ๘ สัปทน ๘ ให้จัดคนหามคนกั้นให้พร้อมทันกำหนด

อนึ่ง ให้ชาวพระอภิรมย์ ชาวพระราชยาน ยืมเสลี่ยงงา ๔ สัปทน ส่งให้ ๔ ตำรวจ ๔ ตำรวจไปหามไปกั้นพระนาม แล้วให้เชิญเครื่องสูงไปแห่หน้า ๕ คู่ หลัง ๓ คู่

อนึ่ง ให้พันจัน จัดดอกไม้เพลิงพุ่ม ๓๐ พุ่ม ปักจุดในพระระเบียงด้านตะวันตกเพลาค่ำ ณ วัน ๙ ๑ ค่ำ เพลาค่ำ

อนึ่ง ให้ตำรวจหลวงตำรวจวังไปยกสำรับของคาวของหวาน ถวายพระสงฆ์เพลาเพล ณ วัน ๙ ๑ ค่ำ ๓๕ รูป

อนึ่ง ให้วิเสทนอกแต่งบายศรีตอง ๓ ชั้น ๒ สำรับ

ศีรษะสุกร ๒ ศีรษะ แป้งหอม น้ำมันหอม ธูปเทียน ดอกไม้ ขนม ผลไม้ต่าง ๆ เครื่องบายศรีให้ยกไปตั้ง ณ หอพระมนเทียรธรรม ณ วัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่ง ให้วิเสทกลางคาว หวาน แต่งสำรับคาวสำรับละ ๑ สลึง สำรับหวานสำรับละ ๑ สลึง ให้ยกไปถวายพระสงฆ์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพลาเพล ณ วัน ๙ ฯ ๑ ค่ำ คาว ๓๕ สำรับ หวาน ๓๕ สำรับ ให้มีสำรับข้าวพระด้วย แล้วให้เบิกข้าวสารต่อกรมนามาหุงถวายพระสงฆ์ข้าว ๒ ถัง

อนึ่ง ให้วิเสทหมากพลูแต่งหมากพลูไปส่งให้อาลักษณ์จารึกพระนาม ณ หอพระมนเทียรธรรม ณ วัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า ๓ พาน แล้วให้แต่งเภสัชองคาส ส่งให้สังฆการีถวายพระสงฆ์ ณ พระอุโบสถ ณ วัน ๙ ฯ ๑ ค่ำ เพลาเพล ๓๕ ซอง

อนึ่ง ให้สนมตำรวจนอกเอาม่านแผงไปกั้นบังเป็นลับแลแต่มุมกำแพงแก้วด้านเหนือข้างตะวันตก ถึงระเบียงแห่งหนึ่ง ให้กั้นแต่เสามากลางด้านใต้ถึงระเบียงแห่งหนึ่ง เร่งกั้นแต่ ณ วัน ๘ ฯ ๑ ค่ำ

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังมหาสมบัติเอาพานเงินกลีบบัวไปส่งให้อาลักษณ์ ณ หอพระมนเทียรธรรม ๘ ใบ สำหรับรองกล่องพระนาม ให้ส่งแต่ ณ วัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า ให้ทันฤกษ์

อนึ่ง ให้ชาวพระคลังในซ้ายเอาอ่างจีนไปตั้งหน้าพระอุโบสถวัดพระแก้ว ๔ ใบ เร่งไปตั้ง ณ วัน ๙ ฯ ๑ ค่ำ เพลาเช้า

อนึ่ง ให้ล้อมวังซ้าย ล้อมวังขวาเกณฑ์ไพร่ตักน้ำใส่อ่างจีนที่คลังในเอาไปตั้งหน้าพระอุโบสถให้เต็มทั้ง ๔ ใบ สำหรับถวายพระสงฆ์ ให้เร่งไปตัก แต่ ณ วัน ๙ฺ ๑ ค่ำ เพลาเช้า อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เวร *นายแกว่น* เวร *นายจำเนียร*

ด้วยพระยาธรรมารับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระราชาคณะซึ่งเลื่อนที่ขึ้นใหม่ ๘ องค์ แจ้งมาในรับสั่ง ๆ มาแต่ก่อนนั้นแล้ว ๆ จะได้อาราธนาเข้ามารับพระราชทานฉันในพระอุโบสถวัดพระศรี-รัตนศาสดาราม ณ วัน ๙ฺ ๑ ค่ำ เพลาเพลพร้อมกันทั้ง ๓๙ รูป ครั้นรับพระราชทานฉันแล้วจะได้ถวายพระนาม จะได้เชิญพระนามขึ้นเสลี่ยงงามีสัปทนกั้นไปส่งท่านทั้ง ๘ องค์ สัปทน ๘ คัน ไปรับกล่องพระนามแต่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตน-ศาสดารามไปส่ง สมเด็จพระสังฆราช พระเทพกวี ถึงวัดมหา-ธาตุ ๒ (พระองค์) สมเด็จพระพนรัต ถึงวัดสระเกศ ๑ พระพิมลธรรม พระพุฒาจารย์ พระธรรมอุดม พระโพธิวงษ พระธรรมไตรโลก ถึงเรือ ๕ (รวม) ๘ พระองค์ คนหามเสลี่ยงคนกั้นสัปทนนั้น ให้นุ่งกางเกงแดงคาดผ้าลายด้วยจงทุกคน

อนึ่ง ให้ชาวพระอภิรมย์ ชาวพระราชยาน จัดเสลี่ยงงา ๘ สัปทน ๘ ส่งให้ ๔ ตำรวจ ไปรับกล่องพระนามพระราชาคณะในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ณ วัน ๙ฺ ๑ ค่ำ

เพลาเช้า อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

เวร *นายรักบริบาล* เวร *นายชำนาญ*

(คัดจากหมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ เล่มที่ ๑๒ สมุดไทยดำ)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

พระศิราศนเจดีย์และพระศิรจุมภฏเจดีย์
บริเวณหน้าพระอุโบสถ

พระตำหนักจันทน์

พระตำหนักเก๋งจีน ที่ประทับของพระบาทสมเด็จ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวช

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, เมื่อทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น พระชนมายุได้ ๘๘ แล้ว, ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่ไม่ถึง ๒ ปีก็สิ้นพระชนม์.

เหตุที่ไม่ได้ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชมาแต่ก่อนเพราะทรงเป็นพระราชาคณะฝ่ายสมถะ, แต่ประเพณีการเลือกสมเด็จพระสังฆราช คงถือเอาคันถธุระเป็นสำคัญ. สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระ จึงไม่ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแต่ก่อนมา[๒๑] มาในครั้งนี้เห็นจะทรงพระราชดำริว่า พรรษาอายุท่านมากอยู่แล้ว มีพระราชประสงค์จะสถาปนาให้ถึงเกียรติยศที่สูงสุด ให้สมกับที่ทรงเคารพนับถือเข้าใจว่าเห็นจะถึงทรงวิงวอน พระองค์ท่านจึงทรงรับเป็นสมเด็จพระสังฆราช.[๒๒]

อนึ่ง ธรรมเนียมแห่สมเด็จพระสังฆราชมาสถิต ณ วัดมหาธาตุนั้น ได้มีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ โดยได้โปรดให้แห่สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราชบุรณะ ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มาสถิต ณ วัดมหาธาตุเป็นพระองค์แรก. พระองค์ที่ ๒ คือสมเด็จพระสังฆราช (สุก)

---

[๒๑] **พระราชพงศาวดาร ฯ รัชกาลที่ ๑-๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๖๐๐.

[๒๒] **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** อ้างแล้ว. หน้า ๔๘.

ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แห่จากวัดราชสิทธารามมาสถิต ณ วัดมหาธาตุ. พระองค์ที่ ๓ คือ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แห่จากวัดสระเกศมาสถิต ณ วัดมหาธาตุ. พระองค์สุดท้ายคือ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๓), ในประกาศสถาปนาว่าสถิต ณ วัดมหาธาตุ แต่ไม่ได้แห่มาสถิต ณ วัดมหาธาตุตามประกาศ เพราะขณะนั้นวัดมหาธาตุกำลังปฏิสังขรณ์ทั่วพระอาราม, สมเด็จพระสังฆราช (นาค) จึงสถิต ณ วัดราชบุรณะ อันเป็นพระอารามเดิมจนสิ้นพระชนม์. แต่นั้นมาธรรมเนียมการแห่สมเด็จพระสังฆราชมาสถิต ณ วัดมหาธาตุก็เป็นอันเลิกไป.

สังคายนาสวดมนต์

เหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาอีกเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในยุคของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) คือ การสังคายนาสวดมนต์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดให้ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔ ดังที่มีบันทึกไว้ในจดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวงนรินทรเทวีว่า

"พระโองการรับสั่งให้รื้อยกสังคายนาสวดมนต์ ลำดับกษัตริย์แต่ก่อนหาได้ยกไม่ แต่พระพุทธเจ้าหลวง สมเด็จ

พระอัยกาบรมโกศเป็นปฐมสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระโกศแผ่นดินกลาง”.[๒๓]

ข้อความในจดหมายเหตุตรงนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า “คือตั้งแต่ปีมะโรงความไข้นั้นมา โปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในสวดมนต์ที่หอพระแลพระที่นั่งไพศาลทักษิณทุกวัน สวดเหมือนอย่างพระสงฆ์ สวดตั้งแต่ภาณต้นจนถึงอาฏานาฏิยสูตร ไม่แต่สวดธรรมดา ซักซ้อมเรียบร้อยมีขัดตำนาน จนถึงออกสวดให้พระสงฆ์ฟังที่พระที่นั่งอมรินทร์ได้. ข้อที่เขียนว่า สังคายนา ในที่นี้คล้ายกันกับสังคายนารัชกาลที่ ๑ จึงทำให้งงไปไม่เข้าใจ ที่จริงท่านหมายความตามลักษณะสังคายนาที่มีมาในเรื่องราวเมื่อพระสงฆ์ที่มาประชุมตรวจสอบว่าสูตรใดถูกต้องแล้ว ก็ให้สวดสาธยายทรงจำไว้ เพราะสังคายนาแต่ก่อนหาได้จารึกลงในใบลานไม่ ใช้ท่องบ่นทรงจำไว้ จึงเป็นต้นเหตุของการที่สวดมนต์. ในการที่จะยกย่องพระราชดำริอันนี้ ท่านจึงยกย่องว่าเป็นสังคายนา อันโบราณกษัตริย์ไม่ได้เคยทำมาแต่ก่อน”.[๒๔]

---

[๒๓] องค์การค้าของคุรุสภา. **จดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ รัชกาลที่ ๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๖. หน้า ๔๑๐.

[๒๔] เล่มเดียวกัน. หน้า ๔๑๐-๔๑๑.

ในพระราชพงศาวดาร ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงษ์ ก็บันทึกไว้ว่า "ในครั้งนั้นได้โปรดให้พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าศศิธรเป็นหัวหน้า ชักชวนพระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดพระปริตร ให้ราชบัณฑิตย์เข้าไปบอกที่พระทวารเทวราชมเหศวร์ ข้างในท่องต่ออยู่ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ. นัยว่าครั้งนั้นข้างในฝึกหัดสวดมนต์ได้ชำนิชำนาญ ทั้งอักษรสังโยคแลทำนองตลอดจนขัดตำนาน สวดได้ทุกสูตรตลอดภาณวารจนถึงสวดทำนองภาณยักษ์ ภาณพระ เช่นพระสวดพิธีตรุษ, เวลากลางวันแบ่งกันซ้อมเป็นพวก ๆ เวลากลางคืนพร้อมกันไปสวดที่ท้องพระโรงใน, เมื่อเสด็จขึ้น ทรงฟังข้างในสวดมนต์ถวายทุกคืน" [๒๕]

ในจดหมายเหตุและพระราชพงศาวดารทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าวข้างต้น มิได้ระบุวันเดือนปีของการสังคายนาสวดมนต์ครั้งนี้ ในจดหมายเหตุความทรงจำ ฯ กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ในระหว่างปี จ.ศ. ๑๑๘๒ กับ จ.ศ. ๑๑๘๔. ส่วนในพระราชพงศาวดารก็กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ในช่วงระหว่างปี จ.ศ. ๑๑๘๑ กับ ๑๑๘๓ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๒-๒๓๖๔). ในเอกสารชั้นหลังบางฉบับระบุว่า การสังคายนาสวดมนต์ครั้งนี้ทำเมื่อ พ.ศ.

---

[๒๕] **อ้างในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๘๗-๘.

๒๓๖๓.[๒๖] แต่ในหอสมุดแห่งชาติ มีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๓ ฉบับหนึ่ง เรื่องให้ระดมอาลักษณ์จำลองสวดมนต์จากอักษรขอมเป็นอักษรไทย มีเนื้อความว่า

"วัน ๕ ฯ ๑๔ ๖ ค่ำ จุลลสักกราช ๑๑๘๓ ปีมเสง ตรีณสก ล้นเกล้า ฯ เสด็จออกปรณิบัดพระ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาณ มีพระราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ให้ระดมอาลักษณ์จำลองพระพุทธมนตขอมเปนหนังสือไทย ให้เจ้ากรมราชบัณฑิตชำระอักษรให้ถูกต้อง..."[๒๗]

รายชื่อสวดมนต์ที่ปรากฏในหมายรับสั่งดังกล่าวนี้ ก็คือ เจ็ดตำนาน สิบสองตำนานและภาณวารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นบาลีและแปล.

เรื่องการสังคายนาสวดมนต์ครั้งนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงอธิบายไว้ว่า "พบหนังสือสวดมนต์แปลซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณได้ฉบับมาจากหอพระมนเทียรธรรม ฉบับ ๑ ได้มาจากเมืองเพชรบุรี ฉบับ ๑ ปรากฏอธิบายในหนังสือนั้นว่า แปลเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึงทำให้เข้าใจว่า ที่กล่าว

---

[๒๖] เสถียร ศุภโสภณ. **พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย.** คลังวิทยา. ๒๕๐๕. หน้า ๑๘๙.

[๒๗] **หมายรับสั่ง ร. ๒ จ.ศ. ๑๑๘๓.** เลขที่ ๓ ตู้ ๑๑๘ ชั้น ๑/๑ มัดที่ ๒ หอสมุดแห่งชาติ.

ว่าทำสังคายนาสวดมนต์นั้น คือ โปรดให้แปลพระปริตรทั้งหลายออกเป็นภาษาไทยนั่นเอง”.[๒๘]

จากหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น จึงอาจยุติได้ว่าการสังคายนาสวดมนต์ครั้งนี้คงทรงพระกรุณาโปรดให้ทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ (ตามความในหมายรับสั่ง จ.ศ. ๑๑๘๓) คงมิใช่ในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ดังที่เอกสารบางฉบับระบุไว้ เพราะความในหมายรับสั่งฉบับดังกล่าวนี้ ตรงกับลักษณะของการสังคายนาสวดมนต์ที่อธิบายไว้ในจดหมายเหตุความทรงจำ ฯ และพระราชพงศาวดาร ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น.

การทำสังคายนาสวดมนต์ครั้งนี้ ทำอย่างไร เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าสังคายนา รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงไม่ปรากฏหลักฐาน. แต่จากพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอธิบายของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประกอบกับความในหมายรับสั่ง จ.ศ. ๑๑๘๓ ดังกล่าวมาแล้ว ก็พอที่จะทำให้มองเห็นภาพหรือวิธีการของการทำสังคายนาครั้งนี้ได้ว่าคงเป็นไปในลักษณะดังต่อไปนี้

---

[๒๘] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๘๗.

-ชั้นต้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ระดมอาลักษณ์ช่วยกันจำลอง คือถอดพระพุทธมนต์ (ซึ่งเป็นภาษาบาลี) จากอักษรขอมออกเป็นอักษรไทย.

-เมื่อจำลองเสร็จแล้ว ก็ให้เจ้ากรมราชบัณฑิตชำระอักษรให้ถูกต้อง (การชำระ คือตรวจสอบความถูกต้องดังกล่าวนี้ น่าจะต้องมีผู้รู้หลายท่านช่วยกัน โดยอยู่ในความรับผิดชอบของเจ้ากรมราชบัณฑิต ทั้งนี้เพราะพระพุทธมนต์มีจำนวนมากประการหนึ่ง และเพื่อความถูกต้องแม่นยำอีกประการหนึ่งด้วย).

-เมื่อชำระเป็นที่ถูกต้องเรียบร้อยแล้ว จึงให้ผู้รู้ช่วยกันแปลพระพุทธมนต์ต่าง ๆ เหล่านั้นจากภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย ลักษณะของการแปลนั้น แปลคำต่อคำ.

-พระพุทธมนต์ภาษาบาลีที่จำลองจากขอมเป็นอักษรไทยและที่แปลเป็นไทยแล้วนั้น เมื่อชำระให้เป็นที่ยุติถูกต้องแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้คัดลงในสมุดเป็นจำนวนมาก (ดังที่ปรากฏในหมายรับสั่ง จ.ศ. ๑๑๘๓ เป็นตัวอย่าง).

-ต่อแต่นั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดพระพุทธมนต์ต่าง ๆ เหล่านี้จนสามารถสวดได้อย่างชำนิชำนาญ และในการสวดนั้นน่าจักได้สวดทั้งภาษาบาลี และทั้งที่แปลเป็นภาษาไทย เพื่อที่จักได้รู้ความหมายของพระพุทธมนต์นั้น ๆ ด้วย.

กล่าวโดยสรุป กิจกรรมสำคัญในการสังคายนา

สวดมนต์ครั้งนี้ก็คือ การคัดพระพุทธมนต์ต่าง ๆ จากอักษรขอมออกเป็นอักษรไทย ตรวจชำระให้ถูกต้อง แล้วแปลออกเป็นภาษาไทย แล้วจึงนำมาท่องบ่นและสวดสาธยาย ซึ่งกระบวนดังกล่าวนี้เข้าลักษณะของการทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่มีปรากฏในประวัติของพระพุทธศาสนา. ฉะนั้น ท่านจึงเรียกการกระทำดังกล่าวนี้ว่าเป็น "สังคายนา" เช่นกับการสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ และนับว่าเป็นพระราชกรณียกิจพิเศษอย่างหนึ่ง เพราะไม่เคยมีพระมหากษัตริย์ในอดีตพระองค์ใดกระทำมาก่อน.

อะไรเป็นสาเหตุให้ทรงพระราชดำริทำสังคายนาสวดมนต์ขึ้น เราไม่อาจจะทราบได้อย่างแน่ชัด เพราะไม่ปรากฏหลักฐาน. ตามความในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๒ ฉบับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แสดงว่า สาเหตุของพระราชดำริดังกล่าวนี้ สืบเนื่องมาจากการเกิดอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่เมื่อปี จ.ศ. ๑๑๘๒ (ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๓๖๓) เป็นเหตุให้ชาวกรุงเทพ ฯ กับชาวจังหวัดใกล้เคียงตายไปกว่า ๓๐,๐๐๐ คน (ไม่นับชาวต่างจังหวัดที่ห่างไกล), สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า เหตุการณ์อหิวาตกโรคระบาดครั้งนั้นทรงสังเวชสลดพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชดำริ

บำเพ็ญพระราชกุศลหลายอย่าง รวมทั้งการสังคายนาสวดมนต์ด้วยอย่างหนึ่ง.[๒๙] แต่ในจดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็มิได้กล่าวไว้ชัดเจนว่าทรงมีพระราชปรารภเหตุใด จึงทรงทำสังคายนาสวดมนต์ขึ้น เพียงแต่ทรงบันทึกเหตุการณ์นี้ไว้ในลำดับต่อจากเรื่องอหิวาตกโรคระบาดเท่านั้น.

หากจะพิจารณาว่า การสังคายนาสวดมนต์ที่ทรงพระราชดำริให้ทำขึ้นในครั้งนี้ ก่อให้เกิดผลดีในเชิงส่งเสริมการศึกษาและการปฏิบัติธรรมอย่างไรบ้าง ก็อาจจะกล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดผลดีอย่างน้อยก็ ๒ ประการ คือ

ประการแรก นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการแปลพระพุทธมนต์ อันได้แก่พระสูตรและบทสวดต่าง ๆ ที่ใช้สวดหรือสาธยายในพิธีบำเพ็ญกุศลโอกาสต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งก็ล้วนเป็นคำสอนธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งนั้น ออกเป็นภาษาไทย เพราะงานลักษณะนี้ไม่ปรากฏว่าได้เคยมีท่านผู้ใดทำมาก่อน. การแปลบทสวดต่าง ๆ ออกเป็นภาษาไทยนั้น ย่อมเป็นการส่งเสริมการศึกษาธรรมได้ทางหนึ่ง เพราะเป็นโอกาสให้พระภิกษุสามเณรที่ไม่มีความรู้ภาษาบาลีก็สามารถรู้ความหมาย

---

[๒๙] เล่มเดียวกัน. หน้า ๗๓, ๘๗.

ของพระสูตรและบทสวดต่าง ๆ เหล่านี้ได้ และนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป.

บทสวดมนต์หรือพระพุทธมนต์ที่ใช้ในพิธีต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนานั้น ก็คัดเลือกมาจากพระไตรปิฎกนั่นเอง โดยนำมาจัดให้เป็นหมวดหมู่ตามความเหมาะสมแก่งานพิธีนั้น ๆ เช่น งานพิธีมงคลต่าง ๆ ก็เลือกเอาพระสูตรหรือบทสวดที่มีคำสอนในเชิงสร้างสรรค์, ถ้าเป็นงานอวมงคลก็จะเลือกเอาพระสูตรหรือบทสวดที่เป็นคำสอนในเชิงให้พิจารณาความจริงของชีวิตของโลกเพื่อให้เกิดความสลดสังเวชอันจะนำไปสู่ความไม่ประมาทเป็นต้น. เพราะฉะนั้น การฟังสวดมนต์ไม่ว่าจะพิธีใด ๆ ก็ตาม ถ้ารู้ความหมายของบทสวดที่พระสวดไปด้วย ก็ย่อมจะได้รับประโยชน์จากการฟังสวดมนต์มากยิ่งขึ้น.

ประการที่สอง ก่อให้เกิดประเพณีสวดมนต์แปลขึ้นเป็นครั้งแรก คือสวดทั้งคำบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทย การสวดมนต์ของข้าราชการฝ่ายในที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดให้ฝึกหัดขึ้นนี้ ได้มีติดต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ แต่การซักซ้อมไม่สู้เข้มงวดเหมือนในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งไม่เพียงแต่สวดเอาบุญเท่านั้น แต่ยังสวดเอาความไพเราะด้วย.[๓๐] การสวดมนต์ดังกล่าวนี้ แม้จะไม่มีหลักฐาน

---

[๓๐] **จดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวงนรินทรเทวี ฯ.** อ้างแล้ว. หน้า ๔๑๑.

ระบุไว้ชัดเจนว่าสวดทั้งคำบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทย แต่จากการที่ทรงพระกรุณาโปรดให้แปลพระพุทธมนต์ทั้งปวงเป็นภาษาไทยนั้น ย่อมเป็นเหตุผลยืนยันได้ว่า เพื่อสวดให้ผู้ฟังรู้เรื่องนั่นเอง มิฉะนั้นก็คงไม่ทรงพระกรุณาโปรดให้แปลขึ้นไว้. แต่ว่าการสวดมนต์แปลนั้น คงมิได้สวดแปลทุกบทไป คงเลือกบทสวดที่มีธรรมเป็นคติสอนใจบางบทขึ้นสวดในบางคราวเท่านั้น ดังที่บางวัดในปัจจุบันก็ยังนิยมสวดกันอยู่ (เช่น วัดโสมนัสวิหาร เป็นต้น) ซึ่งธรรมเนียมนี้คงสืบเนื่องมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒ เป็นแน่นอน.

ทรงตั้งพระอาจารย์บอกพระกรรมฐานประจำวัดทั่วราชอาณาจักร

เหตุการณ์สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในยุคของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) คือ การแต่งตั้งพระสังฆราชาคณะเจ้าอธิการไปเป็นอาจารย์บอกพระกรรมฐาน ประจำวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง เป็นการส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมฝ่ายวิปัสสนาธุระโดยตรง ซึ่งนับว่าเป็นการส่งเสริมที่มีความสำคัญยิ่งต่อความดำรงอยู่ และความมั่นคงถาวรของพระพุทธศาสนา เพราะการปฏิบัติธรรมเป็นหัวใจของการนับถือพระพุทธศาสนา. นับเป็นครั้งแรกที่มีการตั้งพระอาจารย์บอกกรรมฐานประจำวัดอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นพระราชดำริใน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังปรากฏในพระราชโองการ จ.ศ. ๑๑๘๓ (พ.ศ. ๒๓๖๔) ว่า

"ทรงพระราชณุสรคำนึงถึงครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงพระราชสัทธาสังคายนาพระไตรปิฎกฝ่ายคันถธุระที่คลาดเคลื่อนเฟือนผิด ก็ถูกต้องตามพระบาฬี พระสงฆ์สามเณรได้เล่าเรียนบำรุงพระศาสนาสืบมา แต่ฝ่ายพระวิปัสสนาธุระ พระสงฆ์สามเณรฆราวาสปรนนิบัติวิปลาสต่าง ๆ ตามคติอาจารย์ไม่ต้องด้วยพระบาฬีมีเป็นอันมาก ทรงพระราชสัทธาบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรทั้งฝ่ายคันถธุระแลวิปัสสนาธุระ เป็นพระราชอานิสงส์ปลงพระทัยหวังดังประทีปแก้วส่องสว่างทางสวรรค์นิพพาน จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นรักษรณเรศ อาราธนาสมเด็จพระสังฆราชาคณะ ฐานานุกรม เจ้าอธิการ ณ พระอารามหลวงแลพระอารามนอกกรุงในกรุงที่มีสัทธาบำเพ็ญพระสมถวิปัสสนากรรมฐานถูกต้องสมควรโดยพุทโธวาทานุศาสน์ ทรงอังคาสสังฆภัตทาน ถวายเครื่องเสนาสนะบาตรไตรจีวรกลดบริขารสมควรแก่สมณะอรัญวาสี ตั้งแต่งไปเป็นอาจารย์บอกพระกรรม-ฐานแก่พระสงฆ์สามเณรฆราวาสปะขาวชีผู้มีสัทธาให้

ถูกต้องตามคลองพระพุทธานุญาต ทรงพระราชสัทธาทั้งนี้พระทัยตั้งหวังพระสรรเพชญโพธิญาณ..."[๓๑]

พระสงฆ์ผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระ ที่เข้ามารับพระราชทานเครื่องบริขารและทรงตั้งแต่งไปเป็นพระอาจารย์บอกพระกรรมฐานในคราวนี้ มีจำนวนทั้งสิ้น ๗๖ รูป คือ

-จากพระอารามต่าง ๆ ในกรุงเทพ ฯ ๓๓ รูป
-จากพระอารามต่าง ๆ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ๒๐ รูป
-จากพระอารามต่าง ๆ หัวเมืองปากใต้ ๒๓ รูป

จากพระราชปรารภในพระราชโองการข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านมา การฟื้นฟูและส่งเสริมพระพุทธศาสนาในด้านวิปัสสนาธุระ หรือด้านปฏิบัตินั้น ยังมิได้กระทำอย่างจริงจังหรืออาจจะยังมิได้กระทำเลย เป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติผิดวิปลาสไปต่าง ๆ ไม่ต้องตรงตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา.

ความวิปลาสคลาดเคลื่อนในทางความประพฤติปฏิบัติดังพระราชปรารภ ทั้งในฝ่ายพระสงฆ์สามเณรและในฝ่ายฆราวาส นับแต่รัชกาลก่อน ๆ จนถึงในรัชกาลพระบาทสมเด็จ

---

[๓๑] กรมศิลปากร. **ประวัติวัดอรุณราชวราราม.** ในการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน ฐิตญาณมหาเถร). ๒๕๒๑. หน้า ๑๔๓-๔.

พระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น มีปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป เช่นในฝ่ายพระสงฆ์สามเณร การประพฤติปฏิบัติก็ย่อหย่อนมากจนถึงละเมิดสิกขาวินัยขั้นอุกฤษฏ์ก็มีปรากฏอยู่บ่อย ๆ ต้องชำระกันเป็นคราว ๆ ดังที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดารเป็นตัวอย่าง, ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากสาเหตุสำคัญคือ ขาดการกวดขันกันอย่างจริงจังในการประพฤติปฏิบัติรักษาพระวินัย และขาดการเอาใจใส่การประพฤติปฏิบัติพระธรรม อันหมายถึงการฝึกอบรมในสมาธิกรรมฐาน ซึ่งเป็นการฝึกอบรมจิตใจโดยตรง อันเป็นกรณียะที่พระภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติควบคู่กันไปกับการรักษาสิกขาวินัยนั่นเอง.

ในส่วนที่เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของฆราวาสหรือของชาวบ้านทั่วไปนั้น ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกัน เพราะความรู้และการปฏิบัติของชาวบ้านก็เกี่ยวเนื่องอยู่กับความรู้และการปฏิบัติของพระภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นผู้สอนประชาชนและเป็นตัวอย่างในทางปฏิบัติสำหรับประชาชน ความเข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อนย่อมนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง. สภาพการณ์เช่นนี้คงมีอยู่ทั่วไปและที่เป็นกรณีพิเศษหรือแปลกประหลาด จนถึงได้มีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐานในพระราชพงศาวดาร ก็เช่นกรณีของนายเรืองเผาตัวในรัชกาลที่ ๑ และนายนกเผาตัวในรัชกาลที่ ๒ เป็นการบูชาพระรัตนตรัย เพื่อผล

คือการบรรลุพระโพธิญาณ เป็นตัวอย่าง.[๓๒]

ความเสื่อมโทรมต่าง ๆ เหล่านี้เองที่เป็นสาเหตุสำคัญให้ทรงพระราชดำริฟื้นฟูส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระทั้งของพระสงฆ์สามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป. อันที่จริงพระราชดำริในอันที่จะฟื้นฟูการปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปนั้น คงจักได้มีอยู่ในพระราชหฤทัยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เพราะมีพระราชจริยวัตรหลายอย่างที่ส่อแสดงให้เห็นถึงพระราชดำริดังกล่าวนี้ นับแต่เริ่มรัชกาลเป็นต้นมา ประกอบกับในส่วนพระองค์เองนั้นก็ได้ทรงศึกษาและปฏิบัติในทางวิปัสสนาธุระมาเป็นอย่างดี จากพระอาจารย์ในสำนักฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงแห่งยุค คือวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส ในปัจจุบัน) ด้วย. ประมวลเข้าด้วยกันแล้วคงจักนำให้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาและปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระ สำหรับพุทธศาสนิกชนทุกฝ่าย. ฉะนั้นนับแต่เริ่มรัชกาลเป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้ทรงปฏิบัติพระราชกิจที่เป็นการแสดงออกซึ่งความเอาพระราชหฤทัยใส่ในการบำรุงส่งเสริมวิปัสสนาธุระมาเป็นลำดับ กล่าวคือ

---

[๓๒] กรมศิลปากร. **ประวัติวัดอรุณราชวราราม.** ในการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน ฐิตญาณมหาเถร). ๒๕๒๑. หน้า ๑๔๓-๔

เมื่อเริ่มรัชกาล ก็ทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนา พระญาณสังวร (สุก) วัดราชสิทธาราม ผู้เชี่ยวชาญฝ่ายวิปัสสนาธุระองค์สำคัญในยุคนั้น เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร นับเป็นการยกย่องเชิดชูพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เป็นที่ปรากฏ. อาจกล่าวได้ว่า นับเป็นครั้งแรกที่พระเถระฝ่ายวิปัสสนาได้รับการยกย่องเชิดชูไว้ในฐานันดรศักดิ์อันสูงส่งถึงชั้นสมเด็จพระราชาคณะ ซึ่งตามปกติแล้วผู้ที่จะดำรงตำแหน่งชั้นนี้มีแต่พระเถระฝ่ายคันถธุระที่เชี่ยวชาญในทางปริยัติ เพราะเป็นตำแหน่งที่จะต้องบริหารปกครองคณะสงฆ์ และสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ที่ทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนาขึ้นนี้ก็เป็นตำแหน่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน.

ปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๓ (จ.ศ. ๑๑๘๒) อันเป็นปีที่ ๑๒ แห่งรัชกาล เมื่อตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลง ก็ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) วัดราชสิทธาราม ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช เป็นการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชที่แปลกไปจากธรรมเนียมเดิมที่ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา กล่าวคือ ผู้ที่จะได้รับเลือกสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น ตามปกติแล้วก็เลือกพระเถระผู้ทรงคุณทางคันถธุระหรือทางปริยัติ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในทางบริหารปกครองคณะสงฆ์, ส่วนพระเถระผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระนั้นตามปกติแล้วก็เป็นฝ่ายอรัญวาสี คืออยู่ป่า ไม่ค่อยจะได้

ยุ่งเกี่ยวกับการบริหารปกครอง. ฉะนั้น แต่เดิมมาจึงไม่ปรากฏว่าพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระรูปใดได้รับเลือกสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช. เพราะฉะนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งนี้ จึงนับเป็นพระราชดำริริเริ่มที่แปลกใหม่และเป็นครั้งแรกที่พระเถระฝ่ายวิปัสสนาได้ดำรงตำแหน่งนี้ในประวัติการณ์แห่งคณะสงฆ์ไทย.

การที่ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น นอกจากจะเป็นการยกย่องเชิดชูพระเถระฝ่ายวิปัสสนาอย่างสูงสุดแล้ว ยังเป็นการบำรุงส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระอีกด้วย เพราะเท่ากับเป็นการเชิดชูพระศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เห็นว่าเป็นสำคัญ และเป็นสิ่งที่พระสงฆ์สามเณรทั่วไปพึงเอาใจใส่ศึกษาปฏิบัติโดยมีสมเด็จพระสังฆราช องค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลเป็นเยี่ยงอย่าง.

ครั้นปลายปี พ.ศ. ๒๓๖๔ (จ.ศ. ๑๑๘๓) จึงได้ทรงมีพระราชโองการให้อาราธนาพระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางวิปัสสนาทั่วพระราชอาณาจักรมารับพระราชทานเครื่องอัฏฐบริขารแล้ว "ตั้งแต่ง" ไปเป็น "พระอาจารย์บอกพระกรรมฐาน" แก่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปประจำวัดนั้น ๆ ทั่วทั้งในกรุงนอกกรุง ทั้งหัวเมืองปากใต้ ฝ่ายเหนือ ดังที่กล่าวมา

แล้วข้างต้น นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระอย่างเป็นทางราชการ.

พระราชกิจดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นในระหว่างที่สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ทรงเป็นมหาสังฆปริณายก ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้อย่างไม่ผิดว่า สมเด็จพระสังฆราช (สุก) น่าจะมีส่วนอย่างสำคัญในพระราชกิจบำรุงส่งเสริมพระศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระครั้งนี้. โดยฐานะที่สมเด็จพระสังฆราช ทรงรอบรู้เชี่ยวชาญในการวิปัสสนาธุระ จึงน่าจักได้ถวายคำอธิบายแนะนำประกอบพระราชดำริและเป็นแรงกระตุ้นให้พระราชดำริในเรื่องนี้ปรากฏเป็นพระราชกิจขึ้น.

อนึ่ง น่าสังเกตว่า การแต่งตั้งหรือตั้งแต่งพระสงฆ์ผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาเป็น "พระอาจารย์บอกพระกรรมฐาน" ไปประจำ ณ วัดต่าง ๆ อย่างเป็นทางราชการนั้น น่าจักเกิดมีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ นี้เป็นครั้งแรก ซึ่งการทั้งนี้ นอกจากจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระราชดำริเชิงสร้างสรรค์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นอีกด้วยว่าการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้านการปฏิบัติหรือด้านวิปัสสนาธุระที่ทรงพระกรุณาโปรดให้ดำเนินการเมื่อในรัชกาลที่ ๒ นั้นทำกันอย่างจริงจังทั่วประเทศ เข้าลักษณะที่เรียกกันในปัจจุบันว่า "รณรงค์" ทีเดียว โดยมีทางราชการเป็นฐานและเป็นแรงหนุนที่สำคัญ และมีสมเด็จพระสังฆราช มหาสังฆปริณายก

เป็นหลักชัย. จึงน่าสันนิษฐานต่อไปได้ว่า การบำรุงส่งเสริมครั้งนี้คงจักก่อให้เกิดการตื่นตัวทางวิปัสสนาธุระในหมู่พระสงฆ์สามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง ก่อให้เกิดความนิยมในด้านวิปัสสนาธุระมากขึ้นทั้งในรัชกาลที่ ๒ และในรัชกาลต่อ ๆ มา ดังจะเห็นได้ว่า ในรัชกาลที่ ๒ นั้นในกรุงมีวัดที่มีพระอาจารย์บอกพระกรรมฐานประจำอยู่ราว ๓๐ วัด ครั้นมาในรัชกาลที่ ๓ มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น ๕๐ วัดเศษเป็นต้น.[๓๓]

อีกประการหนึ่งที่นับว่าสำคัญไม่น้อยก็คือ พระราชกรณียกิจด้านบำรุงส่งเสริมวิปัสสนาธุระในครั้งนี้ คงมิใช่เป็นเพียงการส่งเสริมให้พระสงฆ์สามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปหันมาสนใจศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาธุระกันมากขึ้นเท่านั้น แต่คงจักได้มีการชำระสะสางความวิปลาสในทางปฏิบัติที่ "พระสงฆ์สามเณรฆราวาสปรนนิบัติวิปลาสต่าง ๆ ตามคติอาจารย์ไม่ต้องด้วยพระบาฬีมีเป็นอันมาก" เป็นการใหญ่อีกด้วย. แม้ว่าเรายังไม่อาจจะหาหลักฐานรายละเอียดในเรื่องนี้ได้ในขณะนี้ แต่

---

[๓๓] จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๓ และหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ อ้างใน **การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ของ นางสาวอัจฉรา กาญจโนมัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๓. หน้า ๑๗๕.

การที่ทรงพระกรุณาโปรดให้มีการตั้งแต่งหรือแต่งตั้งพระราชาคณะฐานานุกรม เจ้าอธิการ ผู้ทรงคุณทางวิปัสสนา เป็นพระอาจารย์บอกพระกรรมฐาน ไปประจำ ณ วัดต่าง ๆ เพื่อบอกสอนพระกรรมฐานแก่พระสงฆ์สามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปนั้นเท่ากับเป็นการประกาศให้ทราบว่า การศึกษาและปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระที่ถูกต้องนั้น จะต้องศึกษาและปฏิบัติในสำนักของพระอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนา ที่ทรงพระกรุณาโปรดแต่งตั้งไปประจำอยู่ ณ สำนักนั้น ๆ เท่านั้น. พระอาจารย์ทั้งหลายเหล่านี้จึงอยู่ในฐานะเป็น “ครูของหลวง” ที่พระราชทานไปประจำอยู่ ณ สำนักต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร เพื่อสั่งสอนพระกรรมฐานหรือวิปัสสนาธุระที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่ผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติทั่วไป. ส่วนสำนักต่าง ๆ ที่นอกเหนือไปจากนี้จึงถือได้ว่าเป็น “การปฏิบัติที่วิปลาส” เป็นเพียง “คติอาจารย์” ที่ไม่ต้องตรงตามพระบาฬี คือคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาเท่ากับเป็นสำนักที่ทางราชการไม่รับรองนั่นเอง.

ความวิปลาสในทางปฏิบัติวิปัสสนาตามพระราชปรารภในพระราชโองการดังกล่าวนี้ น่าจักเป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับบ้านเมืองในครั้งนั้น. ความวิปริตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวงการพระศาสนาในครั้งนั้นคงมีมากมายหลายประการ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความจลาจลวุ่นวายของบ้านเมืองแต่ครั้งเสียกรุงเป็นต้นมา และความวิปริตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวงการพระ

ศาสนานั้น ก็มักจะมีผลกระทบไปถึงเหตุการณ์บ้านเมืองด้วย เช่น ก่อให้เกิดการแตกแยกเป็นก๊กเป็นเหล่าในหมู่ศาสนิก เกิดการเชื่อถือและปฏิบัติไปในทางที่ผิด ๆ ต่าง ๆ ซึ่งบางทีก็อาจจะถึงกับผิดต่อกฎหมายและระเบียบแบบแผนของบ้านเมือง ดังกรณีเกิดผู้วิเศษ หรือเกิดผีบุญขึ้นเป็นต้น. ฉะนั้น เรื่องเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ทางบ้านเมืองจะต้องเอาใจใส่และรีบจัดการแก้ไข ประเด็นนี้น่าจักเป็นสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเอาเป็นพระราชธุระในการบำรุงส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาอย่างจริงจัง. พระราชกรณียกิจครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการทรงจัดการพระศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระครั้งสำคัญ นับเป็นการวางรากฐานที่สำคัญฝ่ายวิปัสสนาธุระควบคู่กันไปกับการทรงจัดการพระศาสนาฝ่ายคันถธุระ คือจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็น ๙ ประโยค ซึ่งได้เป็นรากฐานที่สำคัญของการศึกษาคณะสงฆ์สืบมาจนปัจจุบันนี้.

สมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๑ ปี กับ ๑๐ เดือน ก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ มีพระชนมายุได้ ๙๐ โดยปี. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานพระโกศทองใหญ่ให้ทรงพระศพ เมื่อตั้งที่พระเมรุท้องสนามหลวง. พระโกศองค์นี้ นอกจากพระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่พระเกียรติยศสูงบางพระองค์ มีปรากฏว่าได้ทรงแต่พระศพสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้พระองค์เดียว[๓๔] นับเป็นการถวายพระเกียรติอย่างสูง ด้วยเหตุที่ทรงเป็นที่ทรงเคารพนับถืออย่างยิ่งนั่นเอง. ส่วนการพระเมรุนั้นโปรดให้ทำเมรุผ้าขาวที่ท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิงพระศพเมื่อเดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๓๖๕ นั้น.[๓๕] ครั้นพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว ได้โปรดให้ปั้นพระรูปบรรจุพระอัฐิประดิษฐานไว้ในกุฏิกรรมฐานหลังหนึ่ง บริเวณด้านหน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม เพื่อเป็นที่ทรงสักการะบูชาตลอดจนสานุศิษย์และผู้เคารพนับถือ สืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้.

ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ช่างหล่อพระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ขนาดย่อมขึ้นอีก ประดิษฐานไว้ในหอพระนาก พร้อมกันกับรูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม ซึ่งเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ของพระองค์. ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้โปรดให้หล่อพระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สุก) อีกองค์หนึ่งขนาดเท่าพระองค์จริง, พระราชดำริเดิม เข้าใจว่าคงจะทรงสร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานไว้ ณ วัดมหาธาตุ อันเป็นที่สถิตของ

---

[๓๔] **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ ฯ.** อ้างแล้ว. หน้า ๘๔.

[๓๕] **พระราชพงศาวดาร ฯ รัชกาลที่ ๑-๒.** อ้างแล้ว. หน้า ๖๙๐.

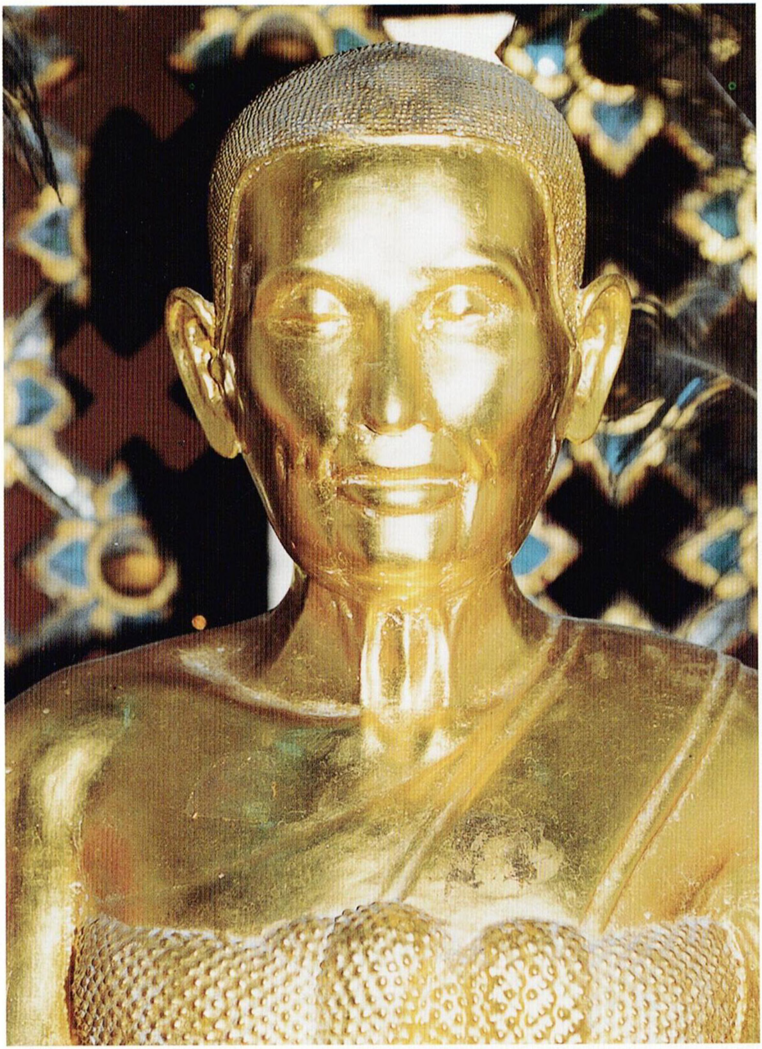

พระรูปหล่อสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)
ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ

พระองค์เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราช, แต่ยังไม่ทันได้เชิญไปประดิษฐาน เพราะการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุยังไม่แล้วเสร็จบริบูรณ์ พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน, พระรูปสมเด็จพระสังฆราช (สุก) องค์ดังกล่าวนี้ จึงค้างอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้แห่ไปประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุ[๓๖] ปรากฏตามหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔ ว่า โปรดให้เชิญไปเมื่อวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๔ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕[๓๗] และโปรดให้สร้างแท่นจำหลักมีลวดลายเป็นรูปไก่เถื่อนเป็นที่รองรับพระรูปเพิ่มเติมขึ้น ยังคงสถิตอยู่ในพระวิหารวัดมหาธาตุมาจนบัดนี้.[๓๘]

ตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวรนั้นนับว่าเป็นตำแหน่งพิเศษในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ เป็น

---

[๓๖] ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง **ประวัติวัดราชสิทธาราม** (ฉบับกรมศิลปากร) อ้างแล้ว. หน้า ๕๒ ว่า “ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้แห่ไปประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕” นั้น ผิดพลาด เพราะ พ.ศ. นั้นยังเป็นรัชกาลที่ ๔ อยู่ ทั้งมีหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔ ยืนยันอยู่ด้วย ดังอ้างไว้แล้วในที่นี้.

[๓๗] **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** อ้างแล้ว. หน้า ๑๔๑.

[๓๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑-๕๒.

ตำแหน่งที่พระราชทานสถาปนาแก่พระเถระผู้ทรงคุณทางวิปัสสนาธุระโดยเฉพาะ. ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งพระอาจารย์สุก วัดท่าหอย ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณพิเศษในทางวิปัสสนาธุระเป็นที่พระราชาคณะนั้น ก็ทรงตั้งในราชทินนามว่า พระญาณสังวรเถร อันเป็นราชทินนามที่แสดงถึงความเป็นผู้ทรงคุณในทางวิปัสสนา-ธุระ, ครั้นมาในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดให้สถาปนาพระญาณสังวรเถร ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ก็โปรดให้สถาปนาในราชทินนามว่า สมเด็จพระญาณสังวร ตามราชทินนามเดิมที่ได้รับพระราชทานแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑. ครั้นสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชในเวลาต่อมา, ราชทินนามที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ไม่ได้โปรดพระราชทานสถาปนาพระเถระรูปใดอีกเลย นับแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา. กระทั่งถึงรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งเป็นรัชกาลที่ ๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดสถาปนา พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน เจริญ คชวัตร) วัดบวรนิเวศวิหาร ในราชทินนามที่สมเด็จพระญาณสังวร ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๑๕, นับเป็น สมเด็จพระญาณสังวร รูปที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. นับแต่ปีที่สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ ในรัชกาลที่ ๒ มา

จนถึงปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โปรดให้สถาปนา พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน) ขึ้นเป็น สมเด็จพระญาณสังวร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ นั้น เป็นเวลา ๑๕๐ ปีพอดี, ซึ่งเป็นเวลายาวนานถึง ๖ รัชกาลที่ว่างเว้นมิได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระเถระรูปใดในราชทินนามตำแหน่งนี้. เพราะฉะนั้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระญาณสังวรนี้จึงกล่าวได้ว่าเป็นตำแหน่งที่มีความหมายสำคัญในประวัติการณ์ของคณะสงฆ์ไทยตำแหน่งหนึ่ง.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔

จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

เรื่อง เกณฑ์เลกยกรูปสมเด็จพระสังฆราช (ไก่เถื่อน)

แต่หอพระนากมาวัดมหาธาตุ

ณ วัน ๒ฯ ๔ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก

วัน ฯ ๔ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก ด้วยจมื่นจงซ้ายรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า รูปสมเด็จพระสังฆราชหล่อไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามอยู่ในพระวิหารนากให้เชิญไปไว้วัดมหาธาตุ ณ วัน ๒ฯ ๔ ค่ำ เพลาเช้าให้เกณฑ์ยกเอาเลกประจำการ

ในหมู่นั้น เกณฑ์นายประตู	ซ้าย ขวา	๔ คน	ยกพระ หามพระ

และให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ทั้งนี้เอาเลกส่งให้แก่ชาวพระราชยานแต่ ณ วัน ฯ ๔ ค่ำ เพลาย่ำรุ่งเช้าตามรับสั่ง

(คัดจากหมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เล่มที่ ๗ สมุดไทยดำ)

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔

จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕)

เรื่อง เชิญรูปสมเด็จพระสังฆราช (ไก่เถื่อน) จากพระวิหารนากมาไว้วิหาร วัดมหาธาตุ

ณ วัน ๒ฯ ๔ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก

อนึ่ง เพลาทุ่มเศษ นายปืนตำรวจวังมาสั่งว่า ด้วยจมื่นจงซ้ายรับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า รูปสมเด็จพระสังฆราชหล่อไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามอยู่ในพระวิหารนากนั้น ให้เชิญมาไว้วัดมหาธาตุ ณ วัน ๒ฯ ๔ ค่ำ เพลาเช้า นั้นให้

พันพุฒ เทพราช	จ่ายเลกให้กับราชยานเข้ามา	ยกพระ หามพระ	อนึ่งให้

ราชยานจัดพระเสลี่ยงหามองค์หนึ่ง อนึ่ง ให้อภิรมย์จัดสัปทนไปคอยเตรียมกั้นพระนั่งอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่งนาย

สง กำ สวน	ไป	สัสดีซ้ายประแดงเสนาฎ พันพุฒ	รับ

(คัดจากหมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เล่มที่ ๕ สมุดไทยดำ)

ภาคผนวก

การปฏิบัติกรรมฐาน

ของ

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

ครั้งแรกผู้จะปฏิบัติต้องจัดหาถาด ๑ ใบ ถ้วยตะไล สำหรับใส่ข้าวตอกดอกไม้ และที่ติดเทียนอย่างละห้า พร้อมทั้งที่ปักธูป เมื่อจะปฏิบัติก็จุดธูปเทียนเหล่านี้บูชาพระรัตนไตร แล้วสวดมนต์ไหว้พระตามแบบที่เขียนไว้นี้ เมื่อถึงเวลาปฏิบัติสมาธิควรทำวัตรพระ ว่าดังนี้

คำขอขมาพระกรรมฐานและครูอาจารย์

อุกาส อจฺจโย โน ภนฺเต อชฺฌคมา ยถาพาเล ยถามุฬฺ-เห ยถาอกุสเล เย มยํ อกริมฺหา เอวมฺภนฺเต อจฺจโย โน ปฏิคณฺหถ อายตึ สํวเรยฺยามิ พุทฺโธ เม นาโถ ฯลฯ สมถกมฺมฏฺฐาโน นาโถ อาจริโย เม นาโถ ทสปารมิโย เม นาโถ แล้วทำวัตรพระ ดังนี้

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

(๓ หน)

พุทฺธํ ชีวิตํ ยาวนิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ ฯ

เย จ พุทฺธา อตีตา จ, เย จ พุทฺธา อนาคตา.
ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย พุทฺธา, อหํ วนฺทามิ สพฺพทา ฯ
พุทฺธานาหสฺมิ ทาโสว, พุทฺธา เม สามิกิสฺสรา.
พุทฺธานญฺจ สิเร ปาทา, มยฺหํ ติฏฺฐนฺตุ สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ, พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน, โหตุ เม ชยมงฺคลํ ฯ
อุตฺตมงฺเคน วนฺเทหํ, ปาทปํสุํ วรุตฺตมํ.
พุทฺเธ โย ขลิโต โทโส, พุทฺโธ ขมตุ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้า ฯ จะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระพุทธเจ้า แลคุณพระพุทธเจ้า ในอดีตอนาคตปัจจุบันจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน แลข้า ฯ จะขอนมัสการกราบไหว้พระพุทธเจ้าอันเป็นอดีตอนาคตปัจจุบันสิ้นกาลนานทุกเมื่อ แลข้า ฯ จะขอเป็นข้าแห่งพระพุทธเจ้า ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า ขอพระบาทบาทาของพระพุทธเจ้า จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งข้า ฯ สิ้นกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ มิได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ เที่ยงแท้นักหนา ข้า ฯ ไหว้ละอองธุลีพระบาท ทั้งพระลาย

ลักษณ์สุริฉาย มงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมีแก่ข้า ฯ ด้วยคำสัจนี้เถิด อนึ่งโทษอันใดข้า ฯ ได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระพุทธเจ้า อันเป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน ขอพระพุทธเจ้าจงมาอดโทษทั้งปวงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้เถิด ฯ (กราบ)

ธมฺมํ ชีวิตํ ยาวนิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ ฯ

เย จ ธมฺมา อตีตา จ, เย จ ธมฺมา อนาคตา.
ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย ธมฺมา, อหํ วนฺทามิ สพฺพทา ฯ
ธมฺมานาหสฺมิ ทาโสว, ธมฺมา เม สามิกิสฺสรา.
สพฺเพ ธมฺมาปิ ติฏฺฐนฺตุ, มมํ สิเรว สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ, ธมฺโม เม สรณํ วรํ.
เอเตน สจฺจวชฺเชน, โหตุ เม ชยมงฺคลํ ฯ
อุตฺตมงฺเคน วนฺเทหํ, ธมฺมญฺจ ทุวิธํ วรํ.
ธมฺเม โย ขลิโต โทโส, ธมฺโม ขมตุ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้า ฯ จะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระปริยัติธรรมเจ้าแลพระนวโลกุตตรธรรมเจ้า แลคุณพระธรรมเจ้าในอดีตอนาคตปัจจุบันจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ ตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน แลข้า ฯ จะขอนมัสการกราบไหว้พระธรรมเจ้าทั้งมวล อันเปนอดีตอนาคตปัจจุบันสิ้นกาลทุกเมื่อ แลข้า ฯ จะขอเปนข้าแห่งพระธรรมเจ้า

ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวลนั้นจงมาเปนเจ้าเปนใหญ่แก่ข้า ฯ ข้า ฯ ขออาราธนาพระธรรมเจ้าทั้งมวลนั้น จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งข้า ฯ สิ้นกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เปนที่พึ่งแก่ข้า ฯ หามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระธรรมเจ้าทั้งมวลนั้นเปนที่พึ่งแก่ข้า ฯ เที่ยงแท้หนักหนา ไชยมงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมีแก่ข้า ฯ ด้วยคำสัจนี้เถิด ข้า ฯ ขอกราบไหว้พระธรรมเจ้าทั้งสองประการอันประเสริฐ โทษอันใดข้า ฯ ได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระธรรมเจ้าทั้งสองประการ ขอพระธรรมเจ้าทั้งสองประการจงมาอดโทษทั้งปวงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้เถิด ฯ (กราบ)

สํฆํ ชีวิตํ ยาวนิพฺพานํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสํโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสํโฆ, อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ ฯ

เย จ สํฆา อตีตา จ, เย จ สํฆา อนาคตา.
ปจฺจุปฺปนฺนา จ เย สํฆา, อหํ วนฺทามิ สพฺพทา ฯ
สํฆานาหสฺมิ ทาโสว, สํฆา เม สามิกิสฺสรา.
เตสํ คุณาปิ ติฏฺฐนฺตุ, มมํ สิเรว สพฺพทา ฯ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ, สํโฆ เม สรณํ วรํ.
เอเตน สจฺจวชฺเชน, โหตุ เม ชยมงฺคลํ ฯ

อุตฺตมงฺเคน วนฺเทหํ, สํฆญฺจ ทุวิธุตฺตมํ.
สํฆฺ โย ขลิโต โทโส, สํโฆ ขมตุ ตํ มมํ ฯ

(กราบแล้วหมอบลงว่า)

ข้า ฯ จะขอยึดหน่วงเอาซึ่งพระอริยสงฆ์เจ้า แลคุณพระอริยสงฆ์เจ้า ในอดีตอนาคตปัจจุบันจงมาเปนที่พึ่งแก่ข้า ฯ ตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน แลข้า ฯ จะขอนมัสการกราบไหว้พระอริยสงฆ์เจ้าอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันสิ้นกาลทุกเมื่อ แลข้า ฯ จะขอมอบตัวเป็นข้า ฯ แห่งพระอริยสงฆ์เจ้า ขอพระอริยสงฆ์เจ้าจงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า ข้า ฯ ขออาราธนาคุณแห่งพระอริยสงฆ์เจ้า จงมาประดิษฐานอยู่เหนือเศียรเกล้าแห่งข้า ฯ สิ้นกาลทุกเมื่อ สิ่งอันอื่นจะได้เปนที่พึ่งแก่ข้า ฯ หามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่พระอริยสงฆ์เจ้าเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ เที่ยงแท้นักหนา ไชยมงคลทั้งหลายจงมาบังเกิดมีแก่ข้า ฯ ด้วยคำสัจนี้เถิด ข้า ฯ ขอกราบไหว้พระอริยสงฆ์เจ้าทั้งสองประการอันประเสริฐ โทษอันใดข้า ฯ ได้ประมาทพลาดพลั้งไว้ในพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งสองประการ ขอพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งสองประการ จงมาอดโทษทั้งปวงนั้นให้แก่ข้าพระพุทธเจ้านี้เถิด ฯ (กราบ)

(อาราธนาเมื่อจะนั่ง)

ข้า ฯ ขอภาวนาพระพุทธคุณเจ้า เพื่อขอเอายังพระลักษณะ

พระ — **ขุทฺทกา** / **ขณิกา** / **โอกฺกนฺติกา** / **อุเภงฺคา** / **ผรณา** — ปีติธรรมเจ้านี้จงได้

ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ นี้เถิด ขอพระธรรมเจ้าทั้งมวลจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้านี้เถิด ขอพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลายตั้งแรกแต่พระมหาอัญญาโกณฑัญญเถระเจ้าโพ้นมาตราบเท่าถึงพระสงฆ์สมมติในกาลบัดนี้ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ นี้เถิด ขอพระอริยสงฆ์เจ้าองค์ต้นอันสอนพระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวล จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ นี้เถิด ขอพระกัมมัฏฐานเจ้าทั้งมวลจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้า ฯ นี้เถิด ฯ

อุกาสะ ในที่นี้เล่า ข้าจะขอปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนของพระสัพพัญญูโคดมเจ้า เพื่อจะขอเอายังพระลักษณะพระขุทฺทกาปีติธรรมเจ้านี้จงได้

ขอจงเจ้ากูมาบังเกิดปรากฏอยู่ใน — จักขุ / มโน / กาย — ทวาร

แห่งข้า ฯ ในขณะเมื่อข้านั่งภาวนาอยู่นี้เถิด

อิติปิ โส ภควา ฯลฯ พุทฺโธ ภควาติ

สมฺมา อรหํ สมฺมา อรหํ สมฺมา อรหํ

อรหํ อรหํ อรหํ

เมื่ออาราธนานั่งไปทีละองค์หมดแล้ว ๆ อาราธนาซ้ำอีกหนึ่งครั้ง เมื่อครบแล้วเข้าสัพคืออาราธนาจาก ๑ ๓ ๒ ๔ ๓ ๕ อีกครั้งแล้วย้อนกลับจาก ๕ ๓ ๔ ๒ ๓ ๑ นั่งภาวนาในวันให้ได้สองครั้ง แล้วเข้าคืบต่อไป คืออาราธนาแบบเก่าแต่เพิ่ม ๑ มา ๔ เหมือนกัน แล้วเข้าวัดออกวัดจาก ๑ ถึง ๕ เวียนมา และจาก ๕ มา ๑ เสร็จแล้วเข้าสกดคือ หาลูกตะกั่วทำคล้ายรูปไข่ เจาะรูกลางใช้ไม้เสียบติดเข้ากับเทียนให้ห่างกันประมาณหนึ่งนิ้วหกลูกใช้เทียนยาวเจ็ดนิ้วทำไม้ตีนกาวางลงปากบาตร เอาเทียนที่ติดลูกตะกั่วติดลงบนไม้ตีนกา วางบาตรให้ห่างจากตัวประมาณ ๑ ศอก กำแล้วจุดเทียนที่ติดบนบาตรนั้น อาราธนาองค์พระจาก ๑ ถึง ๕ หนึ่งเที่ยว จาก ๕ มา ๑ อีกหนึ่งเที่ยว เปนอันว่าจบปีติ ๕

ขึ้นห้องยุคล ๖ ต่อไป

๑. **กายปสฺสทฺธิ** กายระงับ **จิตฺตปสฺสทฺธิ** จิตระงับ

๒. **กายลหุตา** กายเบา **จิตฺตลหุตา** จิตเบา

๓. **กายมุทุตา** กายอ่อน **จิตฺตมุทุตา** จิตอ่อน

๔. **กายกมฺมญฺญตา** กายควรแก่กรรม

จิตฺตกมฺมญฺญตา จิตควรแก่กรรม

๕. **กายปาคุญฺญตา** กายคล่องแคล่ว

จิตฺตปาคุญฺญตา จิตคล่องแคล่ว

๖. **กายุชุกตา** กายตรง **จิตฺตุชุกตา** จิตตรง

ปฏิบัติเหมือนปีติห้า ผิดแต่เข้าสัพเข้าคือ ดังนี้ ๑ ๓ ๒ ๔ ๓ ๕ ๔ ๖ เสร็จแล้วย้อนกลับแล้วเข้าคืบต่อไป ๑ ๓ ๒ ๔ ๓ ๕ ๔ ๖ ๒ ๕ ย้อนกลับเหมือนกัน เข้าวัดออกวัดและสกดเหมือนปีติ ๕

เข้าห้องกายสุขต่อไป

๑. พระกายสุขจิตตสุข

๒. พระพุทธานุสสติ

อาราธนาทีละองค์เหมือนกัน แล้วเข้าสกดใช้ลูกสกด ๓ ลูก (ตั้งลมที่ใต้ศูนย์และลิ้นปี่ ทำลมให้เหมือนเลขแปดฝรั่ง) จบ

แล้วเข้าห้องอานาปานัสสติต่อไป

๑. ข้าพเจ้าจะขอภาวนาพระอานาปานัสสติกรรมฐานเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุคคหนิมิต ในห้องอานาปานัสสติเจ้านี้

จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ

เพื่อจะขอเอายังอุคคหนิมิต ในห้องอานาปานัสสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด

เมื่อได้อุคคหนิมิต แล้วอาราธนาปฏิภาคนิมิตต่อไป

๒. ข้าพเจ้าจะขอภาวนาพระอานาปานัสสติกรรมฐานเจ้า เพื่อขอเอายังปฏิภาคนิมิต ในห้องอุคคหนิมิต อานาปานัสสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอายังปฏิภาคนิมิต ในห้องอุคคหนิมิต อานาปานัสสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (ตั้งจุดลม ๙ แห่ง ๑ ตั้งต้นที่จะงอยปากเห็นลมหายใจและดาว ๒ ตั้งขื่อจมูกเห็นพระจันทร์ส่งไปและพาเข้ามาเห็นเต็มดวง ๓ ตั้งที่ปลายจมูกเห็นพระอาทิตย์ ๔ ตั้งกลางจมูกเห็นหมู่ญาติและสัตว์เดียรัจฉาน ๕ ตั้งระหว่างคิ้วเห็นเทวดาทั้งหลาย ๖ ตั้งเพดานข้างในเห็นปราสาทบ้านเมือง ๗ ตั้งที่ลิ้นไก่จะเห็นพญานาค ๘ ตั้งที่หัวใจเห็นบ่อเลือดเลี้ยงหัวใจ ๙ ที่ศูนย์เห็นลมข้าวเปลือก ข้าวเบา ข้าวตาล (จบอานาปา)

ขึ้นห้องกายคตาสติ อาการ ๓๒

เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ มํสํ นหารู อฏฺฐิ อฏฺฐิมิญฺชํ วกฺกํ หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาสํ อนฺตํ

อนฺตคุณํ อุทริยํ กรีสํ ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตํ มตฺถเก มตฺถลุงฺคนฺติ (อาราธนาเหมือนห้องอานาปา แต่ตั้งลมเฉพาะที่ศูนย์แห่งเดียว)

ขึ้นห้องกสิณ ๑๐

๑. **ปฐวี** หม้อใหม่
๒. **อาโป** น้ำใส
๓. **เตโช** เนื้อไฟ
๔. **วาโย** ลมข้าวเปลือก
๕. **นีล** เขียวดังสีน้ำเค็ม
๖. **ปีต** สีเหลือง
๗. **โลหิต** แดงดอกชะบา
๘. **โอทาต** ขาวน้ำเงิน
๙. **อาโลก** ขาวเหมือนเอาน้ำต้องแดด
๑๐. **อากาส** ว่างเปล่าไม่มีอันใด

(คำอาราธนาเชิญเหมือนกับห้องอานาปา ตั้งลมที่ศูนย์)

ขึ้นห้องอสุภกรรมฐาน ๑๐

๑. **อุทธุมาตกะ** ผีพอง
๒. **วินีลกะ** ผีเขียว

๓. **วิปุพพกะ** ผีน้ำหนองไหล
๔. **วิจฉิททกะ** ผีขาดสองท่อน
๕. **วิกขายิตกะ** กา, หมา,แร้ง, กัดซากผีกิน
๖. **วิกขิตตกะ** แรกเปนท่อนหัวขาดตีนขาด
๗. **หตวิกขิตตกะ** เขาเชือดเขาตัดทั้งตัวผี
๘. **โลหิตกะ** เขาเชือดเฉือนเลือดทั้งตัวผี
๙. **ปุฬุวกะ** หนอนกินซากผีตามทวารทั้ง ๙
๑๐. **อัฏฐิกะ** ปรากฏแต่กองกระดูกขาว

(ตั้งลมที่ศูนย์)

ขึ้นฌานอสุภ

อันว่ารูปาวจรปฐมฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้ ข้า ฯ จะภาวนา จะขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแคว้นสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่ง ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ อุกาสะ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้า ฯ ให้รู้ทีเถิด นิพพาน-ปัจจโยโหตุ

อันว่ารูปาวจรปฐมฌาน ในห้องอุทธุมาตกะอสุภเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้ พระอาจารย์ยังว่าหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหายรู้เกิดรู้ตาย บัดนี้

ข้า ฯ จะหน่ายเสีย ข้าจะขอเอายังทุติยฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ อุกาสะ บัดนี้ข้า ฯ จะภาวนาขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแคว้นสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้า ฯ ให้รู้ทีเถิด นิพพานปจฺจโยโหตุ (มีกำลังดังจะเหาะล่องภาวนาทั้งสองนี้เห็นกายส่องแลเห็นฟ้า)

อันว่ารูปาวจรทุติยฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนา ประกอบไปด้วยองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหายรู้เกิดรู้ตาย บัดนี้ข้า ฯ จะหน่ายเสีย ข้า ฯ จะขอเอายังตติยฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ อุกาสะ ๆ บัดนี้ข้า ฯ จะขอภาวนาเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแคว้นสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้า ฯ ให้รู้ทีเถิด นิพพานปัจจโยโหตุ (ปีติเกิดสิ้นนั่งสบาย)

อันว่ารูปาวจรตติยฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนา ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหาย รู้เกิดรู้ตาย บัดนี้ข้า ฯ จะหน่ายเสีย ข้า ฯ จะขอเอายังจตุตถฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๒ สุข เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ อุกาสะ ๆ บัดนี้ ฯ จะภาวนา ขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ

อันแคว้นสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้า ฯ ให้รู้ทีเถิด นิพพานปัจจโยโหตุ (สบายไม่มีธุระเลย)

อันว่ารูปาวจรจตุตถฌาน ในห้องอุทธุมาตกะเจ้านี้หนาประกอบไปด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา บัดนี้พระอาจารย์ว่ายังหยาบนักฉะนี้ ยังรู้ฉิบหาย รู้เกิดรู้ตาย บัดนี้ข้า ฯ จะหน่ายเสีย ข้า ฯ จะขอภาวนาเอายังปัญจมฌาน อันประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ อุกาสะ ๆ บัดนี้ข้า ฯ จะภาวนา ขอเอายังธรรมานุธรรมปฏิบัติ อันแคว้นสุขุมาลเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากูมาสัญญาแก่ข้า ฯ ให้รู้ทีเถิด ฯ นิพพานปัจจโยโหตุ อุเบกขา เอกัคคตา (สบายไม่มีเสมอแล้ว) จบฌาน

ขึ้นห้องอนุสสติ

ข้าพเจ้าจะภาวนาพระธรรมานุสสติเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุปจารสมาธิในห้องธรรมานุสสติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอายังอุปจารสมาธิในห้องธรรมานุสสติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (แจ้งเห็นร่างตนเองทั้งข้างนอกข้างใน สว่างเห็นฟ้า ฯ ภาวนา ธัมโม) สังฆานุสสติ อยู่แก่เสียงทั้งหลาย ไม่ได้ยินไม่รู้ว่าหายใจ (สังโฆ ภาวนา)

สีลานุสสติ	แจ้งนั่งสบายเหมือนต้องลม (สีโลภาวนา)
จาคานุสสติ	สูงขึ้น ชื่นชุ่มกายเบา (จาโค ภาวนา)
เทวตานุสสติ	เห็นเทวดาและสวรรค์ทุกชั้น (ศรัทธาภาวนา)
อุปสมานุสสติ	เห็นพระนิพพาน (ภาวนา นิโรโธ)
มรณังสติ	สูญเปล่าสิ้น (มรณํ ภาวนา)

ขึ้นเมตตาพรหมวิหาร

๑. ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหารเจ้า เพื่อจะขอเอายังอุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้ว อาราธนาอัปปนาสมาธิต่อไป)

๒. ข้าพเจ้าจะขอภาวนาเมตตาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิ ในห้องอุปจารสมาธิเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิ ในห้องอุปจารสมาธิเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (บทภาวนาทั้งอุปจาร-

สมาธิ และอัปปนาสมาธิอย่างเดียวกันดังต่อไปนี้)

อหํ สุขิโต โหมิ

อหํ อเวโร โหมิ

อหํ อพฺยาปชฺโฌ โหมิ

อหํ อนีโฆ โหมิ

สุขี อตฺตานํ ปริหรามิ

อตฺต สุขี

สุขี

นี้เมตตาข้างในตน ๗ บทแล

ทีนี้จะเรียกทิศฝ่ายนอก อุปจารอัปปนา ๆ บททั้งข้างในและข้างนอก จบเมตตาข้างในแล้ว ทีนี้จะเรียงทิศสิบทิศนั้นแล อุปจารอัปปนาทั้งสิบทิศ **ปุรตฺถิมาย ทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขี อเวรา โหนฺตุ** (ภาวนาบทเดียวนี้ จบครบทั้งสิบทิศนั้นแล)

ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย สพฺเพ สตฺตา สุขี อเวรา โหนฺตุ มีชื่ออนุทิศ อุปจารอัปปนา เหมือนกัน **เหฏฺฐิมา อุปริมา** ทั้งสองนี้ ไม่มีอนุทิศ อุปจารอัปปนา มีภาวนาบทเดียวจนครบทั้ง ๘ ทิศ และข้างต่ำข้างบนเป็น ๑๐ ทิศ และตั้งต้นแต่บุรพไปเล่าภาวนาบทอื่นเล่า จนครบสิบทิศเหมือนว่าแล้วนั้น

เมตตาข้างนอก ๕ รอบ

๑. ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้ว อาราธนาอัปปนาต่อไป)

๒. ข้าพเจ้าจะภาวนาเมตตาพรหมวิหาร เพื่อจะขออัปปนาสมาธิ ในห้องอุปจารสมาธิเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิ ในห้องเมตตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (ต่อไปนี้เป็นบทภาวนา)

สพฺเพ สตฺตา สุขี อเวรา โหนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา อพฺยาปชฺฌา โหนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา อนีฆา โหนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ

กรุณาข้างนอก ๔ รอบ

ข้าพเจ้าจะภาวนากรุณาพรหมวิหาร เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิในห้องกรุณาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (ต่อไปนี้เป็นบทภาวนาแผ่กรุณา)

สพฺเพ สตฺตา อลาภํ ปมุญฺจนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา อยสา ปมุญฺจนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา นินฺทา ปมุญฺจนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา ทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ

ขึ้นมุทิตาข้างนอก ๔ รอบ

ข้าพเจ้าจะภาวนามุทิตาพรหมวิหารเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิในห้องมุทิตาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (ต่อไปเป็นบทแผ่มุทิตา)

สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา ลทฺธยสโต มา วิคจฺฉนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา ลทฺธปสงฺสโต มา วิคจฺฉนฺตุ

สพฺเพ สตฺตา ลทฺธสุขโต มา วิคจฺฉนฺตุ

ขึ้นอุเบกขาข้างนอก ๔ รอบ

ข้าพเจ้าจะขอภาวนาอุเบกขาพรหมวิหารเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอุเบกขาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิในห้องอุเบกขาพรหมวิหารเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ ภาวนาอยู่นี้เถิด (ต่อไปเป็นบทแผ่เมตตาอุเบกขาพรหมวิหาร)

สพฺเพ สตฺตา กมฺมสฺสกา

สพฺเพ สตฺตา กมฺมทายาทา

สพฺเพ สตฺตา กมฺมโยนี

สพฺเพ สตฺตา กมฺมพนฺธุ

สพฺเพ สตฺตา กมฺมปฏิสรณา

ขึ้นอรูปฌานสมาบัติ

ข้าพเจ้าจะขอภาวนาอรูปฌานสมาบัติเจ้า เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอากาสานัญจายตนะ อรูปฌานสมาบัติเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ เพื่อจะขอเอาอุปจารสมาธิ ในห้องอากาสานัญจายตนะ อรูป-

สมาบัติเจ้านี้จงได้ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ อยู่นี้เถิด (เมื่อได้อุปจาร-สมาธิแล้วจึงเปลี่ยนอาราธนาว่า เพื่อจะขอเอาอัปปนาสมาธิต่อไป เมื่อได้อากาสานัญจายตนะแล้ว เปลี่ยนคำอาราธนาเป็นห้องวิญญานัญจายตนะ และห้องอากิญจัญญายตนะ และในห้องเนวสัญญานาสัญญายตนะ เรียงไปตามลำดับ จนครบอรูปสี่) องค์ภาวนาและผลสมาบัติมีลำดับตามสมาบัติ ดังต่อไปนี้

อากาโส อนนฺโต

วิญฺญาณํ อนนฺตํ

นตฺถิ กิญฺจิ

เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ

ขึ้นเจริญพระวิปัสสนาต่อ

ข้าพเจ้าจะภาวนาพระวิปัสสนาเจ้า เพื่อจะขอเอายังสติปริติญาณปัญญาพระสัพพัญญูเจ้า อันชื่อว่าสัมมสนญาณเจ้านี้จงได้ ขอพระพุทธเจ้าจงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้านี้เถิด ฯลฯ อุกาส ๆ ฯลฯ เพื่อจะขอเอาสติปริติญาณ ปัญญาพระสัพพัญญูเจ้าอันชื่อว่าสัมมสนญาณเจ้านี้จงได้ ฯลฯ ขอจงเจ้ากู ฯลฯ

เมื่อได้บรรลุสัมมสนญาณแล้ว พึงอาราธนาวิปัสสนาญาณอีก ๙ ญาณต่อไปดังนี้

(บริกรรมว่า) **นามรูปํ อนิจฺจํ ขยตฺเถน** (ได้บุญ ๑๗ กัลป)

นามรูปํ ทุกฺขํ ภยตฺเถน (ได้บุญ ๑๘ กัลป)

นามรูปํ อนตฺตา อสารกตฺเถน (ได้บุญ ๓๐ กัลป)

ตั้งแต่นิพพิทาญาณจนถึงอนุโลมญาณ

(บริกรรมว่า) **นามรูปํ อนิจฺจํ นิจฺจํ วต นิพฺพานํ**

นามรูปํ ทุกฺขํ สุขํ วต นิพฺพานํ

นามรูปํ อนตฺตา สารํ วต นิพฺพานํ

ต่อไปแสดงลักษณะนิมิตที่เกิดในวิปัสสนา

๑. สัมมสนญาณ แผ่นดินสูงถึงรูปกายสูญ
๒. อุทยัพพยญาณ น้ำฝนตกแลดับ
๓. ภังคญาณ ครื่นครั่งหักพังทำลาย
๔. ภยตูปัฏฐานญาณ คือความกลัวทั้งปวง
๕. อาทีนวญาณ เห็นโทษสิ้นทั้งตัวเรา
๖. นิพพิทาญาณ เบื่อมึนเกลียดชังหน่ายเสีย
๗. มุญจิตุกัมยตาญาณ เหมือนอยู่ในแหในชะลอม
๘. ปฏิสังขาญาณ พิจารณาให้พ้นทุกข์แล
๙. สังขารุเปกขาญาณ สละเสียให้สิ้นอย่าให้ห่วง
๑๐. อนุโลมญาณ น้าวจิตต์ไปหานิพพาน

อาตมภาพ เขียนคัมภีร์อาราธนาสมถวิปัสสนา และวิธีเจริญพระกรรมฐานนี้ เป็นการเกื้อกูลแก่ผู้เรียนกรรมฐาน ขอจงเป็นนิสัยเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน เทอญ

จบเฉพาะสมถกรรมฐานและวิปัสสนา ของวัดพลับหรือวัดราชสิทธารามเพียงเท่านี้ เทอญ

พระคาถาพระยาไก่เถื่อน
ของ
สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

เว ทา สา กุ	กุ สา ทา เว
ทา ยะ สา ตะ	ตะ สา ยะ ทา
สา สา ทิ กุ	กุ ทิ สา สา
กุ ตะ กุ ภู	ภู กุ ตะ กุ

คำชี้แจง

พระคาถานี้เชื่อถือสืบ ๆ กันมาในสำนักวัดราชสิทธาราม ว่า เป็นของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ทรงใช้ภาวนาเรียกไก่เถื่อนหรือไก่ป่า, แต่บางท่านกล่าวว่า เมื่อทรงภาวนาพระคาถานี้ ไก่เถื่อนหรือไก่ป่าจะพากันมารุมล้อมพระองค์เต็มไปหมด เป็นเหตุให้พระองค์ได้รับสมญานามว่า "พระสังฆราชไก่เถื่อน" ดังที่กล่าวขวัญกันสืบ ๆ มาจนบัดนี้. พระคาถานี้มีความเป็นมาอย่างไร หรือว่าพระองค์ท่านได้มาจากไหน ไม่อาจจะสืบได้ในขณะนี้.

ผู้รู้ท่านหนึ่งได้แสดงหลักฐานว่า พระคาถานี้ได้มีปรากฏ

อยู่ในที่หลายแห่งในจังหวัดทางภาคเหนือ เช่นที่จังหวัดเชียงใหม่, หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่ค้นได้ในขณะนี้ ก็คือ จารึกฐานพระพุทธรูป "พระเจ้าล้านทอง" ที่เมืองพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ จารึกโดยพระติกขปัญญาเถระ และพระพลปัญญาเถระ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๙ คือเมื่อ ๔๖๑ ปี มาแล้ว. นอกจากนี้ ก็มีปรากฏอยู่ที่เสาหินประตูท่าแพ ในตัวจังหวัดเชียงใหม่ด้วย ซึ่งจารึกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔, และมีจดจารึกไว้ในตำรับตำราโบราณของล้านนาในลักษณะต่าง ๆ กันอีกเป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่างที่ได้นำมาลงพิมพ์ไว้ในที่นี้. พระคาถานี้ ในทางภาคเหนือเรียกกันว่า "คาถาไก่แก้วกุกลูก" มีจารึกไว้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ที่ฐานพระพุทธรูป แผ่นศิลา แผ่นโลหะ สมุดข่อย ใบลาน เป็นต้น, บางตำรากล่าวว่า โยคาวจรผู้ใดสาธยายไหว้พระจนครบ ๘๔,๐๐๐ คาบ ผู้นั้นชีวิตจะไม่ตกต่ำ จุติจากโลกนี้แล้วจะได้ไปสวรรค์อย่างเที่ยงแท้.(๑)

คาถาที่ปรากฏในจารึกต่าง ๆ ทางภาคเหนือเท่าที่ได้แสดงตัวอย่างไว้ในที่นี้ มีบางแห่งที่ต่างไปจากคาถาที่กล่าวกันว่าเป็นของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เล็กน้อย คือฉบับเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เป็น "สา สา ทิ กุ" แต่ในฉบับ

---

(๑) จากคำอธิบายของนายหนานปวงคำ ตุ้ยเขียว, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาคเหนือเป็น "สา สา ธิ กุ" และอีกตอนหนึ่ง ฉบับของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ เป็น "กุ ตะ กุ ภู" แต่ในฉบับภาคเหนือเป็น "กุ ต กุ ภุ" ซึ่งความจริงแล้วก็เป็นความต่างแตกที่ไม่สลักสำคัญเท่าใดนัก เพราะเป็นเพียงอักขรวิธีเท่านั้น, ฉะนั้นโดยส่วนรวมแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นอันเดียวกัน.

คำจารึกที่หน้าฐานพระเจ้าล้านทอง[๒]
เมืองพร้าว พ.ศ. ๒๐๖๙

(อักษรล้านนา)

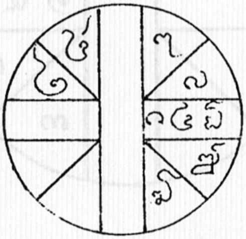

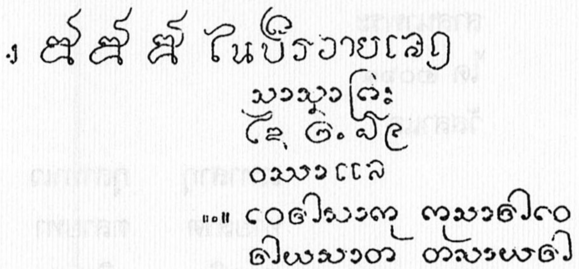

---

[๒] คำจารึกเหล่านี้ ได้รับความอนุเคราะห์จากนายหนานปวงคำ ตุ้ยเขียว, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

(อ่านได้ดังนี้)

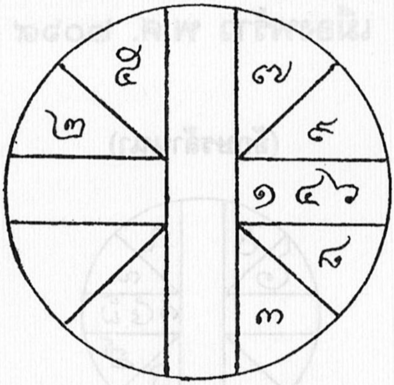

๘๘๘ ในปีรวายเสด.

สาสนาพระ

ได ๒๐๖๙

วัสสาแล

เวทาสากุ	กุสาทาเว
ทายสาต	ตสายทา
สาสาธิกุ	กุธิสาสา
กุตกุภุ	ภุกุตกุ

พระติกขปัญญาเถระ และ พระพลปัญญาเถระ จารึกไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๙

คำจารึก ที่เสาหินประตูท่าแพ
เวียงเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔

(อักษรล้านนา)

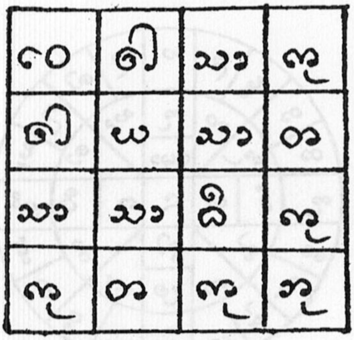

(อ่านได้ดังนี้)

เว	ทา	สา	กุ
ทา	ย	สา	ต
สา	สา	ธิ	กุ
กุ	ต	กุ	กุ

ข้อความสมุดข่อย ของแสนอินต๊ะอักษร เมืองพร้าว พ.ศ. ๒๔๐๔

(อักษรล้านนา)

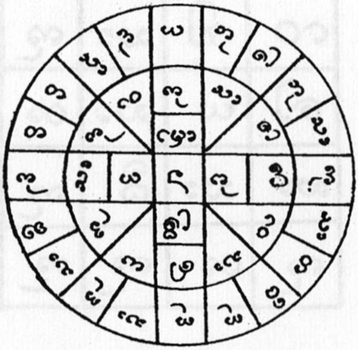

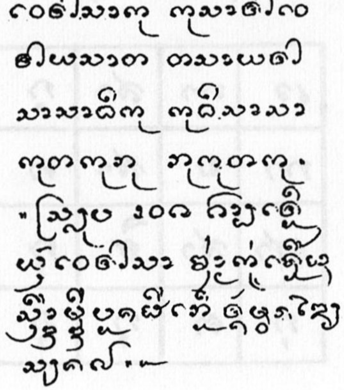

(อ่านได้ดังนี้)

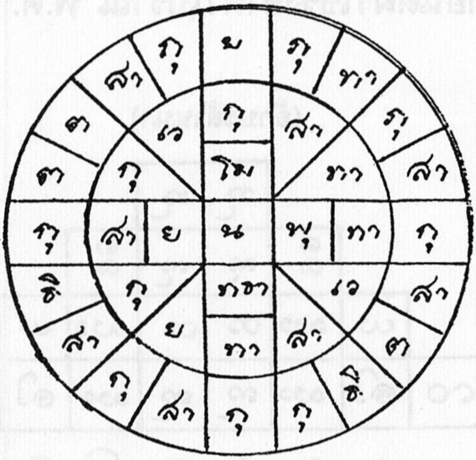

"เวทาสากุ กุสาทาเว

ทายสาต ตสายทา

สาสาธิกุ กุธิสาสา

กุตกุภุ ภุกุตกุ

สลุบ ๑๐๘ คาบเทอะ

ยันต์เวทาสา ข่ามกู่เชื้อ
สีนาดมีดบองผีเก้อทั้งมวลได้
เสี้ยงแล"

ข้อความสมุดข่อย
ตำรายันต์ผ้าโขรงชาตาโบราณ พ.ศ. ๒๔๕๘

(อักษรล้านนา)

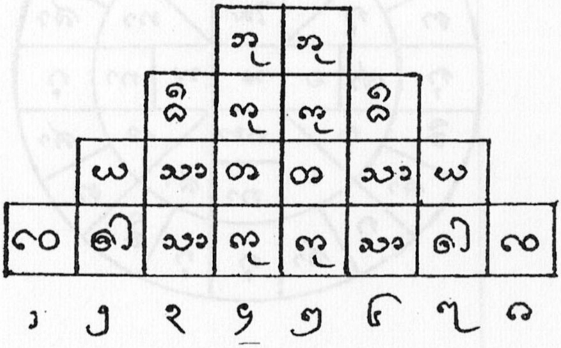

(อ่านได้ดังนี้)

			ภุ	ภุ			
		ธิ	กุ	กุ	ธิ		
	ย	สา	ตา	ตา	สา	ย	
เว	ทา	สา	กุ	กุ	สา	ทา	เว
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘

นอกจากนี้ ก็ได้ลองพยายามค้นดูว่า คาถาในลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในที่ใดอีกบ้างหรือไม่ หรือว่ามีคาถาอื่นใดที่มีลักษณะใกล้เคียงกันหรือคล้ายคลึงกันกับคาถานี้อีกบ้างหรือไม่ เท่าที่สามารถจะค้นหาได้ในขณะนี้. ก็ปรากฏว่า คาถานี้มีปรากฏอยู่ในตำราอื่นอีกบางเล่ม แต่ไม่ได้บอกไว้ว่าเป็นคาถาของใคร หรือได้มาจากแหล่งใด, แต่ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการใช้และสรรพคุณไว้ดังนี้

"พระคาถาพระยาไก่เถื่อนนี้ ผู้ใดภาวนาได้ ๓ เดือนทุก ๆ วัน อย่าให้ขาด ผู้นั้นจะมีปัญญาดังพระพุทธโฆษา แม้จะไปเทศนาสวดร้องหรือพูดจาสิ่งใดก็ดี ให้สวดเสีย ๓ ที มีตบะเดชะนัก ถ้าแม้สวดได้ถึง ๗ เดือน อาจสามารถรู้ใจคนแลมีปฏิภาณดีกว่าคนทั้งหลาย ถ้าสวดได้ครบ ๑ ปี มีตบะเดชะนัก ทรงธรรมความรู้ยิ่งกว่าคนทั้งหลาย แม้จะเดินทางไกลให้สวด ๘ ที เป็นสวัสดีกว่าคนทั้งหลาย ให้เสกหินเสกแร่ไว้ ๔ มุมเรือน โจรผู้ร้ายเข้าปล้นสะดมมิได้เลย ผีร้ายมิกล้าจะเข้ามาในเขตบ้าน คร้ามกลัวยิ่งนัก เสกข้าวสารปรายที่หนทางก็ดี ที่ประตูก็ดี ผีกลัวนักแล คนเดินไปถูกเข้าก็ล้มแล แพ้อำนาจแก่เราแล ให้เขียนอักขระนี้ลงเป็นยันต์ เรียกว่า **ยันต์ปราสาท** ลงด้วยเงินก็ดี ทองก็ดี เอาพระคาถานี้เสก ๓ คาบ ไปเทศนาดีนักเป็นเมตตาแก่คนทั้งหลาย เกิดความศรัทธาในตัวเราแล เอา

ยันต์นี้ไปกับตัวค้าขายดีนักแล เกิดลาภสการยิ่งกว่าคนทั้งหลาย ให้เขียนยันต์ปราสาทนี้ไว้กับเรือน กันโจรภัยอันตรายทั้งหลาย เสกปูนใส่บาดแผลแลสูฐฝีดีนัก เสกน้ำมันงาใส่บาดเจ็บแล กระดูกหัก เสกข้าวปลูก ๆ งอกงามดีนัก เสกน้ำมนต์พรมของกำนัล ไปให้ขุนนางท้าวพระยา รักเราแล เสกหมากเสกเมี่ยงทางเมตตา ถ้าต้องยาแฝดก็ดี ต้องภัยอันตรายใด ๆ ก็ดี ให้เสกส้มป่อยสระหัว หายสิ้นแล พระคาถานี้ถ้าผู้ใดได้ทรงไว้มีปัญญามาก

เมื่อจะเขียนยันต์นี้บูชา ให้แต่งเครื่องบูชาสิ่งละ ๑๖ ทั้งนั้นแล้วให้เสกให้ได้ ๑๐๘ จะไปที่ใด ๆ ให้พิษฐานเอาเถิด มีชัยชนะแก่ศัตรูทั้งสิ้น ลงเป็นธงปักในนา กันสัตว์ที่จะมาเบียดเบียนก็ได้."(๓)

---

(๓) เทพย์ สาริกบุตร. **พระคัมภีร์พระเวท ทุติยบรรพ.** (อุตสาหกรรมการพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๑). หน้า ๑๕๑-๓.

ยันต์ปราสาท

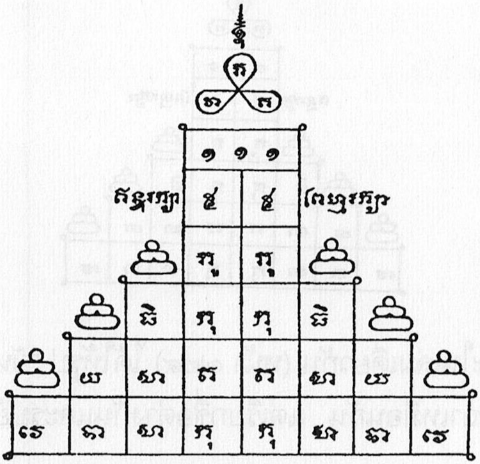

ในตำราชุดเดียวกันดังที่กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น ได้ให้ "ยันต์พระยาไก่เถื่อน" พร้อมทั้งคำอธิบายไว้ดังนี้ "พระยันต์...นี้สารพัดจะใช้แล จะลงทางอยู่คงก็ได้ ท่านให้ลงไว้บูชาเกิดลาภสักการดีนัก เป็นที่รักชอบของคนทั้งหลาย ถ้าจะไปค้าขายทางบก ให้ลงยันต์พระยาไก่เถื่อน ถ้าจะไปค้าขายทางเรือให้ลงยันต์พระยากาน้ำ ทำเป็นธงไว้บูชาซื้อง่ายขายคล่องดีนัก (บางคณาจารย์ที่เชี่ยวชาญ ท่านให้ลงปลาตะเพียงทองแล)."[๔]

---

(๔) **พระคัมภีร์พระเวท จตุตถบรรพ** หน้า ๑๒๗.

ยันต์พระยาไก่เถื่อน

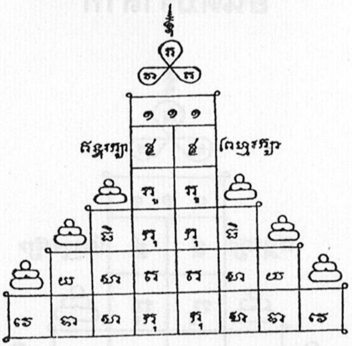

และในเล่มเดียวกัน (หน้า ๑๒๙) ได้ให้รูป "ยันต์ไก่เถื่อน" ไว้ ตัวคาถาเหมือนกัน แต่เรียกชื่อต่างกันและรูปยันต์ต่างกัน ดังนี้.

ยันต์ไก่เถื่อน

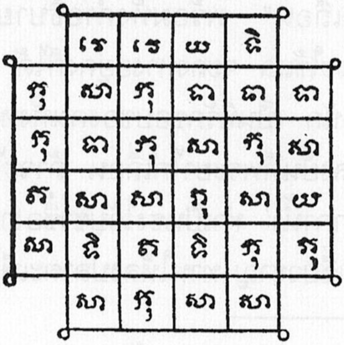

"ยันต์นี้ให้ลงแล้วแช่เป็นน้ำมนต์ ใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บฟกบวมก็ได้ เอาน้ำมนต์นั้นล้างหน้าทุกวันเป็นมหาสวัสดิมงคลหาอันตรายมิได้ ถ้าปรารถนาจะให้พืชผลงอกงามมีลูกมีดอกให้เอาน้ำมนต์นั้นรดเถิด เกิดลูกผลสมความปรารถนา อนึ่งท่านให้ลงแช่น้ำมันหอมไว้ แล้วเอาน้ำมันหอมนั้นทาหน้าทาตัวเมตตามหานิยม."

เมื่อพิจารณาเทียบเคียงดูระหว่างยันต์ที่ปรากฏในจารึกและตำราต่าง ๆ ทางภาคเหนือกับยันต์ที่ปรากฏในพระคัมภีร์พระเวท ตามที่อ้างมาจะเห็นได้ว่า เป็นอันเดียวกันทั้งรูปแบบและตัวคาถาที่จารึกในยันต์นั้น, วิธีการใช้ก็คล้ายคลึงกัน, แต่ที่มีบางรูปที่พิสดารแตกต่างกันไปบ้างนั้น ก็คงเป็นไปตามการยักย้ายใช้ตามวัตถุประสงค์ของผู้ใช้.

จากหลักฐานเท่าที่ประมวลมาได้ดังกล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า คาถาที่เรียกกันว่า **คาถาพระยาไก่เถื่อน** หรือ **คาถาไก่เถื่อน** นี้ได้มีมาก่อนสมัยของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นเวลากว่า ๓๐๐ ปีแล้ว และจากหลักฐานที่ค้นได้จากจารึกก็ดี จากตำราหรือหนังสืออื่น ๆ ก็ดี และจากฉบับที่เชื่อกันว่าเป็นของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ก็ดี ปรากฏว่าเป็นคาถาอันเดียวกัน. จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า คาถานี้คงจักมีที่มาแหล่งเดียวกัน, เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ พระองค์นั้นคงจัก

ได้มาจากแหล่งใดแหล่งหนึ่ง แล้วทรงนำมาใช้และเผยแผ่จนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ผู้เคารพนับถือศิษยานุศิษย์. คาถานี้แต่เดิมจะมีชื่อว่าอย่างไร น่าพิจารณาอยู่ เพราะในทางภาคเหนือรู้จักกันในชื่อว่า "คาถาไก่แก้วกุกลูก" แต่ในตำราเล่มอื่น (ที่ค้นได้ขณะนี้) เรียกว่า "คาถาพระยาไก่เถื่อน" บ้าง "คาถาไก่เถื่อน" เฉย ๆ บ้าง. บางทีคาถานี้อาจจะมาได้ชื่อว่า "คาถาพระยาไก่เถื่อน" ในยุคของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ก็ได้ ทั้งนี้ก็คงจะเนื่องมาจากเหตุที่ว่า เป็นคาถาที่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงนิยมใช้และเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักกัน และเป็นคาถาที่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงใช้ภาวนาเรียกไก่เถื่อนหรือทำให้ไก่เถื่อนเชื่องเป็นไก่บ้านได้ดังที่เชื่อถือสืบ ๆ กันมานั่นเอง. แต่อย่างไรก็ดี ความจริงจะเป็นอย่างไรนั้น ก็ขอฝากท่านผู้รู้ไว้พิจารณาต่อไปด้วย.

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ยังได้พบอีกว่า มีคาถาหัวใจที่มีชื่อเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันปรากฏอยู่ในตำราบางเล่มอีก ๒-๓ แบบ, แต่ตัวคาถาไม่ตรงกัน, จึงรวมมาไว้ในที่นี้ด้วย เพื่อประกอบการศึกษา ดังนี้.

คาถาหัวใจพระยาไก่เถื่อน

มิ ทิ สิ นิ

"หัวใจพระยาไก่เถื่อนสำหรับเป่าบังคับคนแลสัตว์ ให้ว่าง่ายฟังคำเราแล เช่นจะเป่าบังคับวัวควาย ไม่ให้ไปเที่ยวแหกรั้วเขา ให้กลับคอกแต่วัน ๆ มันก็เชื่อเราตามคำเราทุกอย่าง อย่าเป่าให้เกินกำหนด คนเป่า ๒ ที สัตว์เป่า ๓ ที ถ้าเกินกำหนดนี้ไปจะตาย เวลาเป่าให้เป่าตรงแสกหน้า ถ้าจะสั่งอะไรก็ให้สั่งทำตามสั่งทุกประการแล."(๕)

คาถาหัวใจไก่เถื่อน(๖)

ติ วิ กุ กู

(๕) พระคัมภีร์พระเวท ทุติยบรรพ. หน้า ๓๖๑.

(๖) เล่มเดียวกัน. หน้า ๑๘๔.

หัวใจพระยาไก่[๗]

กิ กุ กุ

---

[๗] เหรียญ มีเดช (รวบรวม). **ชุมนุมพระคาถามหาพุทธาธิคุณกับยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก.** ในการประชุมเพลิงหลวงพ่ออ่ำ ภักดีวงศ์ วัดวงศ์ฆ้อง อ.กรุงเก่า จ.พระนครศรีอยุธยา, พ.ศ. ๒๔๙๓. หน้า ๑๔๓.

พระคาถาวาณี

ของ

สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

มุนินฺท วท นมฺพุช	คมฺภ สมฺภว สุนฺทรี
ปาณีนํ สรณํ วาณี	มยฺหํ ปิณยตํ มนํ

คำชี้แจง

คาถานี้เชื่อถือสืบ ๆ กันมาในสำนักวัดราชสิทธารามว่าเป็นของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) สำหรับใช้ภาวนาก่อนที่จะลงมือปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อขออำนาจเบื้องบนปกป้องคุ้มครองมารร้ายและสรรพกิเลสมิให้มารบกวนทำอันตรายการปฏิบัติกรรมฐาน. ได้ลองค้นดูว่า มีประวัติความเป็นมาอย่างไร, ก็ได้พบคาถานี้ปรากฏอยู่ในตำราเล่มหนึ่ง แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นคาถาอะไร ของใคร หรือว่าสำหรับใช้อย่างไร, แต่ให้คำแปลไว้ดังนี้

วาณี นางฟ้าคือพระไตรปิฎก,

มุนินฺท วทนมฺพุช คพฺภสมฺภว สุนฺทรี มีรูปอันงาม เกิดแต่ห้องแห่งดอกบัว คือพระโอษฐแห่งพระพุทธเจ้า,

ปาณีนํ สรณํ เป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ผู้มีปราณทั้งหลาย,

มยฺหํ ปิณยตํ มนํ จงยังใจแห่งข้าพเจ้าทั้งหลายให้ยินดี.[๘]

คาถาที่ปรากฏในตำราเล่มดังกล่าวนี้ มีแปลกจากฉบับของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ แห่งหนึ่ง คือ **"คมฺภสมฺภว"** ในตำราเล่มดังกล่าวเป็น **"คพฺภสมฺภว"** นอกนั้นตรงกัน.

---

[๘] **ชุมนุมพระคาถามหาพุทธาธิคุณ ฯ,** อ้างแล้ว. หน้า ๓๘.

พระเครื่อง
สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

กล่าวกันว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณ-สังวร) เมื่อครั้งยังสถิตอยู่ ณ วัดราชสิทธาราม (วัดพลับ) ได้ทรงสร้างวัตถุมงคลไว้หลายชนิด และได้บรรจุไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง. เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) วัดระฆัง ซึ่งทรงกฤตยาธิคุณในทางวัตถุมงคลอย่างยิ่งองค์หนึ่งในยุครัตนโกสินทร์นั้น ก็กล่าวกันว่า ได้ศึกษาเล่าเรียนวิปัสสนาธุระและการสร้างวัตถุมงคลมาจากเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร), แม้กระทั่งรูปแบบของพระพิมพ์ที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า **พระสมเด็จ** ซึ่งย่อมาจาก "พระสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)" นั้น ก็กล่าวกันว่าได้อย่างมาจากพระพิมพ์ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงสร้างขึ้นนั่นเอง.

วัตถุมงคลที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ทรงสร้างขึ้นนั้นมีหลายอย่างและหลายแบบ แต่อาจสรุปได้เป็น ๒ ชนิดตามที่นิยม เรียกกันในหมู่ผู้รู้ในด้านนี้คือ **สมเด็จอรหํ** กับ **พระสมเด็จวัดพลับ**, แต่ละอย่างก็มีหลายแบบ หรือหลายพิมพ์, เท่าที่กล่าวถึงกันอยู่ในบัดนี้ ก็มีอยู่ดังนี้.

สมเด็จอรหํ มี ๕ แบบ คือ

๑. พิมพ์ ๓ ชั้น เนื้อขาวนวลและเนื้อออกสีแดงเกตุตรง

๒. พิมพ์ ๓ ชั้น เกตุอุ หรือเกตุเปลวเพลิง

๓. พิมพ์ฐานคู่ เนื้อสีขาวและเนื้อออกสีแดง

๔. พิมพ์ ๓ ชั้นเล็ก มีประภามณฑลครอบเศียร

๕. พิมพ์ ๓ ชั้นเล็กธรรมดา.

ทั้ง ๕ แบบนี้มีอักษรขอมเขียนอยู่ข้างหลังว่า **อรหํ** จึงเรียกกันว่า **สมเด็จอรหํ,** แต่มีบางส่วนที่ใช้ตรา **อรหํ** กดประทับลงแทนการเขียน แบบนี้จึงเรียกกันว่า **แบบโต๊ะกัง.** พระเหล่านี้พบบรรจุอยู่ที่วัดมหาธาตุบ้าง วัดสร้อยทองบ้าง.

พระสมเด็จวัดพลับ มี ๑๑ แบบ คือ

๑. พิมพ์ยืนถือดอกบัว (กล่าวกันว่า ทรงสร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ ถึงพระราชอิริยาบถของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ทรงพระมาลา ถือดอกบัว ทรงวันทาสีมา ก่อนเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ)

๒. พิมพ์สมาธิตุ๊กตาใหญ่

๓. พิมพ์สมาธิตุ๊กตากลาง ไหล่แคบ เข่ากว้าง

๔. พิมพ์สมาธิตุ๊กตาเล็ก ไหล่กว้าง เข่าแคบ

๕. พิมพ์สมาธิตุ๊กตาเล็ก ไหล่แคบ เข่ากว้าง

๖. พิมพ์สมาธิใหญ่

๗. พิมพ์สมาธิกลาง
๘. พิมพ์สมาธิเล็ก
๙. พิมพ์ปิดตาใหญ่
๑๐. พิมพ์ปิดตากลาง
๑๑. พิมพ์ปิดตาเล็ก

พระพิมพ์เหล่านี้มีทั้งเนื้อผงสีขาวและเนื้อตะกั่ว, แต่เนื้อตะกั่วมีเป็นส่วนน้อย. พระพิมพ์เหล่านี้พบบรรจุอยู่ที่วัดราชสิทธาราม (วัดพลับ) บ้าง วัดโค่ง อุทัยธานีบ้าง วัดปทุม ฯ สมุทรสงครามบ้าง แต่ก็นิยมเรียกรวมกันว่า **พระสมเด็จวัดพลับ.**

ปัจจุบัน วัตถุมงคลเหล่านี้ก็ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในระหว่างผู้รู้ในทางนี้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (สุก) ได้ทรงสร้างขึ้นจริงหรือไม่ หรือว่า ส่วนใดทรงสร้างเอง ส่วนใดผู้อื่นสร้าง. แต่โดยทั่วไปแล้วก็เชื่อถือกันสืบมาว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นทรงสร้างเอง.[๑]

---

[๑] เก็บความจาก **พระยอดนิยม** ของ ประจำ อู่อรุณ, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๒๘ และ **พระสมเด็จ ฯ** ของ ตรียัมปวาย (ปริอรรถาธิบายพระเครื่อง ฯ เล่ม ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๐๕.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี วัตถุมงคลเหล่านี้ก็เป็นสิ่งนับเนื่องในเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น จึงได้รวบรวมมาไว้เป็นส่วนหนึ่งของพระประวัติของพระองค์ท่านด้วย เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของผู้สนใจทั่วไป.

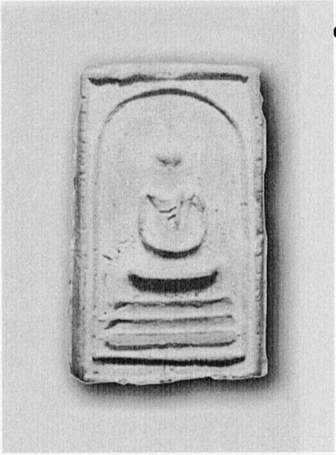

พระสมเด็จอรหังพิมพ์ ๓ ชั้น

พระสมเด็จอรหังพิมพ์ฐานคู่

พระสมเด็จอรหังพิมพ์ ๓ ชั้นเกตุอุ

พระสมเด็จอรหังพิมพ์ ๓ ชั้นเนื้อแดง

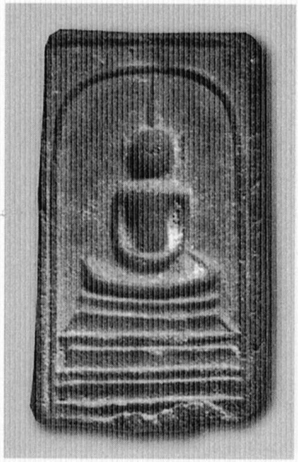

พระสมเด็จอรหังพิมพ์ฐานคู่เนื้อแดง

พระสมเด็จอรหัง ๓ ชั้นพิมพ์เล็ก

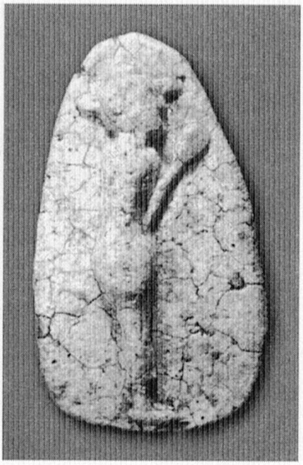

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์ยืน

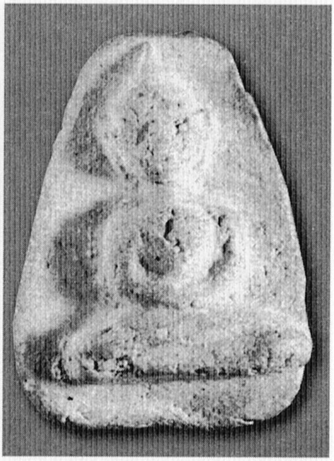

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์ตุ๊กตาใหญ่สมาธิ

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์สมาธิใหญ่

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์สมาธิกลาง

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์สมาธิตุ๊กตากลาง
เข่ากว้าง

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์สมาธิเล็ก

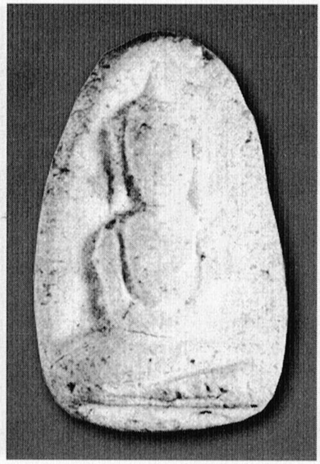

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์ตุ๊กตาเล็กไหล่กว้าง

พระสมเด็จวัดพลับพิมพ์สมาธิตุ๊กตาเล็กเข่ากว้างไหล่แคบ

หนังสืออ้างอิง

๑. กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, กรุงเทพ ฯ.

๒. กรมศิลปากร. **ประวัติวัดราชสิทธาราม.** ในงานกฐินพระราชทาน ณ วัดราชสิทธาราม, ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙.

๓. จิ๋ว จานวีโร, พระ (จัดทำ). **สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก ไก่เถื่อน).** โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพ ฯ, (ไม่มีปีที่พิมพ์).

๔. ตรียัมปวาย. **ปริอรรถาธิบายพระเครื่อง เล่ม ๑ พระสมเด็จ ฯ** คลังวิทยา, กรุงเทพ ฯ, พ.ศ. ๒๕๐๕

๕. เทพญาณวิสิฏฐ์, พระ (โชติปญฺโญ ใจ) รวบรวม. **หนังสือสมถวิปัสสนากัมมัฏฐานแบบโบราณ.** ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพญานวิสิฏฐ์ (โชติปญฺโญ ใจ), ๘ มิถุนายน ๒๕๐๖.

๖. เทพย์ สาริกบุตร. **พระคัมภีร์พระเวท ปฐมบรรพ.** โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์. กรุงเทพ ฯ, พ.ศ. ๒๕๐๑.

๗. เทพย์ สาริกบุตร. **พระคัมภีร์พระเวท ทุติยบรรพ.** โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์, กรุงเทพ ฯ, พ.ศ. ๒๕๐๑.

๘. เทพย์ สาริกบุตร. **พระคัมภีร์พระเวท จตุตถบรรพ.** โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์, กรุงเทพ ฯ, พ.ศ. ๒๕๐๖.

๙. ประจำ อู่อรุณ. **พระยอดนิยม.** (พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๘). โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, กรุงเทพ ฯ.

๑๐. สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว). **สวดมนต์ฉบับหลวง.** มหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพ ฯ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓/๒๕๒๖.

๑๑. **สมถวิปัสสนากรรมฐาน (สมเด็จพระสังฆราชไก่เถื่อน).** คณะกรรมการ ฯ วัดราชสิทธาราม จัดพิมพ์ในการสร้างพระรูปหล่อ สมเด็จพระสังฆราชไก่เถื่อน และรูปหล่อพระครูญาณสิทธิ, ๑๓ เมษายน ๒๕๑๑, โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, กรุงเทพ ฯ.

๑๒. **สมถวิปัสสนากรรมฐาน** ของ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก ไก่เถื่อน). ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณพ่อบุญเรือน ไม้อ่อน, ๒๔ มิถุนายน ๒๔๒๗, โรงพิมพ์ธนาคารออมสิน, กรุงเทพ ฯ.

๑๓. **หนังสือพระกรรมฐาน** ของ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ไก่เถื่อน). นางพันธุ์ มัทวพันธุ์ จัดพิมพ์อุทิศกุศลแก่บิดามารดา, (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์และปีที่พิมพ์).

๑๔. เหรียญ มีเดช, นาย (รวบรวม). **ชุมนุมพระคาถามหาพุทธาธิคุณกับยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก.** ในการประชุมเพลิงหลวงพ่ออ่ำ ภักดีวงศ์ ณ เมรุวัดวงศ์ฆ้อง อ.กรุงเก่า จ.พระนครศรีอยุธยา, ๒ เมษายน ๒๔๙๓, โรงพิมพ์ไทยพิทยา, พระนคร.

๔

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

ISBN 974-580-859-8

9 789745 808591